

ISTEN ÉS EMBER SZOLGÁLATÁBAN

Püspöki jelentés az unitárius egyház
1979. február 1.—1980. március 15. közötti szolgálatáról

Legutóbbi főtanácsi gyűlésünket múlt év február 17—18. napjain tartottuk. Az azóta eltelt több mint egy esztendő jelentősebb egyházi eseményeiről és a püspöki minőségemben végzett tevékenységről az alábbiakban terjesztem elő jelentésemet.

1. Változások az egyházi központban, egyházkörökben és egyházközségekben.

a) Az egyházi központban és az egyházköri tisztségekben legutóbbi Főtanácsunk óta személyi változás nem volt.

b) 1979. jan. 31-i hatállyal Simény József gyepesi lelkész, valamint aug. 1-től Simon Miklós iklandi gyakorló segédlelkész és Máthé Dénes muzsnai segédlelkész állásukról lemondtak.

c) Rendés vagy segédlelkészeknek alábbi atyánkfiait neveztem ki:

Kovács István bözödi lelkészt máj. 1-től Homoródújfaluba; Nagy Endre bágyoni lelkészt júl. 1-től Gyepesbe helyeztem át; Andorkó Ferenc lelkészjelöltet okt. 1-től rendes lelkésznek kineveztem Bözödre; Székely János brassói segédlelkészt okt. 1-től áthelyeztem Kidébe; Rezi Elek lelkészjelöltet okt. 1-től segédlelkésznek Kolozsvárra, 1980. febr. 1-től rendes lelkésznek kineveztem Bágyonba; Székely János kidei segédlelkészt ápr. 1-től áthelyeztem Kökösbé.

1979. okt. 1-től az alábbi gyakorló segédlelkészi kinevezéseket eszközöltem: Balázs Sándort Marosvásárhelyre, Kiss Alpárt Brassóba, Sándor Botondot Székelymuzsnára, Várady Zoltánt Iklandra.

d) Egy lelkészünk, Mátyás György vonult 1980. jan. 1-től nyugalomba, aki egy félévet segédlelkészként Gyagyban, másfél évig Biharban, négy évig Szentivánlaborfalván, 7 évig Csekefalván és 27 évig kökösi egyházközségünkben végzett lelkiismeretes, buzgó szolgálatot. Az ő idejében ment végbe a leégett kökösi műemléktemplom újraépítése.

Véglegesen vagy ideiglenes jelleggel kinevezett lelkészek hivatás-teljesítésére, valamint nyugalombavonult atyánkfia életére Isten áldását kérem.

Énekvezéri kinevezés nem volt.

2. Püspöki tevékenységemről időrendi sorrendben számolok be:

1979. febr. 12—13. napjain részt vettem a Teológiai Intézet félévi ún. csendes-napjain.

Február 25-én a sinfalvi gyülekezetben istentiszteletet végeztem, és az aznapi szeretetvendégségen közreműködtem.

Február 28-án temetési szolgálatot végeztem özv. dr. Mikó Imréné ravatalánál.

Március 2-án eltemettem Péterffy Gyula nyugalmazott zenetanárt.

Március 8—9. napjain részt vettem a székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkör lelkészi értekezletén.

Március 11-én az írisztelepi templomban szeretetvendégségen bibliamagyarázatot tartottam.

Április 8-án, virágvasárnapján a kolozsvári templomban prédikáltam, és megkereszteltem néhai Kiss Károly énekvezér-tanító dedunokáját.

Április 29-én részt vettem Barabás Áron Abásfalvára kinevezett lelkész ünnepélyes beiktatásán. Az egyházközség gyönyörű templomát az egyházkör vezetői, dr. Barabássy László főgondnok, a helybeli és környékbeli hívek, valamint a marosvásárhelyi egyházközség népes csoportja zsúfolásig megtöltötték. A homoródmenti lelkészek is nagy számban voltak jelen. A beiktatást Báró József esperes végezte, utána én köszöntöttem szószéki szolgálatomban az ifjú lelkészt. Az egyházközség részéről Szabó Mózes, Szász Ersbébet és Márton Attila, az egyházkör nevében Lőrinczi Lajos felügyelőgondnok, a köri lelkészek részéről dr. Szász Dénes, a maros-külküllői egyházkör képviselőjében Inczeffy Károly felügyelőgondnok és Kolcsár Sándor esperes mondtak üdvözlő beszédet. A marosvásárhelyi egyházközség énekkara szép énekszámokat adott elő. A beiktatást közös ebéd követte.

Május 7-én a Protestáns Teológiai Intézet hallgatói részére előadást tartottam.

Május 11-én feleségemmel együtt dr. Ferencz József püspök meghívására két hétre Magyarországra utaztam. Ez idő alatt két alkalommal végeztem a Hőgyes Endre utcai templomban esti istentiszteletek keretében lelkészi szolgálatot.

Május 15—19. napjain részt vettem a Magyar Tudományos Akadémia által Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulója tiszteletére, a Baranya megyei Siklós nagyszerűen renovált várában „Az antitrinitarizmus a 16. század második felében“ címen rendezett 5 napos tudományos rendezvényen. Az előadások végén egyházunk nevében köszöntőt mondtam. Máj. 20-án, a Nagy Ignác utcai templomban tartott istentiszteleten imát mondtam; az egyházi beszédet dr. H. G. Williams, az észak-amerikai Harward egyetem unitárius egyháztörténet-professzora tartotta. Máj. 21-én részt vettem a főváros által adományozott és a Dávid Ferenc utcában, egyházalapítónk halála 400-ik évfordulója alkalmából elhelyezett emléktábla leleplezésén. Máj. 22-én az egyház vezetőivel, külföldi vendégekkel és dr. Erdő János egyházi főjegyzővel együtt részt vettem az Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre által adott fogadáson.

Május 29—30. napjain részt vettem a romániai három egyetemi fokú teológiai intézet által évenként rendezni szokott és ez alkalommal Kolozsváron végbement interkonfesszionális teol. konferencián, és azon egyházunk nevében beszédet tartottam.

Június 3—19. napjain részt vettem azon a nyolctagú felekezeti látogatáson, amelynek során „Felhívás a lelkiismerethez“ nevű szerve-

zet meghívására két hetet az Amerikai Egyesült Államokban töltöttem.

Június 24-én nagy ünnepség színhelye volt Homoródkőhalom, ahol a nemrégiben vásárolt épületben imaház és lelkészi lakás felavatására és Vass Mózes lelkész ünnepélyes beiktatására került bensőséges ünnepi istentisztelet keretében sor. A résztvevőknek csupán egy része fért be a hívek önkéntes munkájával elkészült izléses imaházba. Az új lelkészt szászéki szolgálata után Kökösi Kálmán esperes iktatta be, utána az én szászéki szolgálatom következett. Az egyházközség nevében Toró Zoltán, Toró Zoltánné és Fehér Éva, a egyházkör részéről Májay Endre lelkész, a testvérfelekezetek képviselőiben Oprişan Gheorghe ortodox és Kőber Berthold evangélikus lelkészek, a homoródújfalvi egyházközség nevében Albert József beszélt. A szülőfalu köszöntését Vass Dénes és Balázs Ida tolmácsolta. A gyülekezet szervezését lelkész nagy buzgósággal végzi. Minden reményünk megvan arra, hogy ez az új gyülekezet fokozatosan mind erőteljesebb, életképebb egyházközséggé formálódik. Az ünnepség népes közebéddel zárult.

Megelégedéssel állapítom meg, hogy az új egyházközség minden tekintetben megfelelő épületének a megvásárlását egyházközségeink és lelkészeink önzetlen anyagi és erkölcsi segítségnyújtása tette lehetővé, amiért ez úton is hálás köszönetet nyilvánítok.

Június 28-án Rudolph Aggrey, az Amerikai Egyesült Államok romániai nagykövete, abból az alkalomból, hogy a „Plasztikai művészet Amerikában“ c. kiállítás megnyitására városunkba érkezett, látogatást tett kísérelőjével együtt a püspöki lakásban. A több mint egy óras bensőséges beszélgetésen, amelyen egyházi főjegyző és előadók is részt vettek, tájékoztatást adtunk egyházunk múltjáról és jelenlegi életéről.

Július 4-én az Egyesült Államok nemzeti ünnepe alkalmából a bu-karesti amerikai nagykövetség fogadásán vettem részt.

Július 6-án részt vettem teológiai hallgatóink szónoklati versenyén.

Július 8-án a Teológiai Intézet unitárius hallgatóinak évváró istentiszteletén a lelkészi szolgálatot végeztem.

Július 12-én lelkészképesítő, 13-án szakvizsgát tartottunk.

Július 30-án özv. dr. Varga Béláné temetésén végakarata értelmében végeztem a temetési szolgálatot.

Augusztus 11-én az ünnepi zsinat keretében Dávid Ferenc halála 409 éves évfordulója tiszteletére rendezett tudományos ülészakon angol és magyar nyelven bevezető előadást, a zsinat napján pedig emlékbeszédet tartottam; a püspöki házban rendezett fogadáson a megjelente- ket román, magyar és angol nyelven köszöntöttem.

Szeptember 14-én id. Sebe Ferenc nyugalmazott lelkész temetésén egyházunk nevében búcsúbeszédet mondtam.

Szeptember 16-án a sepsiszentgyörgyi egyházkör Homoródjánosfal-ván, valamint a székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkör Székelyudvarhelyen tartott rendes közgyűlésén az egyházi központot dr. Gyarmathy Árpád főgondnok, ill. András György előadótanácsos képviselték.

Szeptember 27-én részt vettem D. Nagy Gyulának, a kolozsvári református egyházkerület püspökének 70 éves születésnapjára rendezett ünnepségén, és egyházunk nevében üdvözlő beszédet mondtam.

Október 9—10. napjain Kolozsváron részt vettem a III. negyed-évi lelkészi értekezleten.

Október 13. és 14. napjain tartotta a maros-küküllői egyházkör évi közgyűlését a dombói egyházközségben. A 14-én tartott ünnepi istentiszteleten a szószéki szolgálatot végeztem abból az alkalomból, hogy a gyülekezet egyházunk iránti ragaszkodásáról és példaadó áldozatkészségéről temploma új ruhába öltöztetésével és egy, a templom bejáratául szolgáló szép székely kapu felállításával újabb tanúbizonyságot tett. Kolcsár Sándor esperes köszöntője után a gyülekezet lelkésze, Benczédi Ferenc ismertette a templomjavítás történetét. A dicséretre méltó munkáért a lelkész, felesége, a gyülekezet kiváló énekvezére és az ünnepélyen nagy sikerrel szerepelt énekkar vezetője, valamint az egyházközség vezetősége és buzgó hívei teljes elismerést érdemelnek.

Október 20-án az alsófelsőszentmihályi egyházközség temploma újraavató istentiszteletén a szószéki szolgálatot végeztem; azt követően úrvacsorára előkészítő beszédet dr. Erdő János egyházi főjegyző tartott. Benedek Sándor esperes, Bajka Sándor gondnok, a testvérfelekezetek nevében Rosu Stefan ortodox és Deák Lajos református lelkészek köszöntötték a gyülekezetet, majd az egyházközség lelkésze, Göncz Mihály ismertette azt a közel két évtizeden át szinte megszakítás nélkül folyó munkát, ami a gyülekezet öntudatos, eleven hitéletét fáradhatatlan lelkésze és a keblitanács példás irányításával áldott módon bizonyítja.

Október 25-én lelkészképesítő vizsgán vettem részt.

Október 28-án a kolozsvári egyházközség szeretetvendégségén előadást tartottam.

November 1-én részt vettem a Szocialista Egységfront Bukarestben tartott gyűlésén.

November 8-án az egyházi vezetőség bensőséges ünnepséget rendezett 70 éves születésnapomon.

November 12-én részt vettem a D. Teofil Herineanu ortodox érsek 70 éves születésnapján ünnepségén, és egyházunk nevében az ünnepeltet köszöntöttem.

November 13-án Hollandiába utaztam, ahol az Utrecht melletti Lage Vuursche nevű protestáns konferenciaközpontban részt vettem az IARF Vezető Tanácsának évi rendes gyűlésén. Külföldi utamról nov. 24-én érkeztem haza.

December 10—11. napjain részt vettem a sepsiszentgyörgyi egyházkör Brassóban tartott lelkészi értekezletén, ahol az esti istentisztelet keretében előadást tartottam.

December 14-én a 30 esztendővel ezelőtt szakvizsgázott lelkészek találkozóra gyűltek össze. Az évfolyamon 9-en végeztek. Közülük Zihanyi József meghalt, a többi: Albert Attila, Benczédi Ferenc, Botha Dénes, Bustya Albert, Kolcsár Sándor, Máthé Ödön, Szathmári József és Székely László ma is a lelkészkar szolgálatban lévő tagjai, akik közül haton feleségükkel együtt jelentek meg a találkozón. Bustya Albert és Szathmári József hiányoztak. A megjelentek adományaikkal járultak hozzá a legjobb tanulmányi eredményt felmutató teológiai hallgatók jutalmazására. A püspöki szobában végbement fogadáson bensőséges üdvözlések hangzottak el, majd az egykori tanárok a vendiákok által rendezett közös ebéden vettek részt.

December 16-án részt vettem a Teológiai Intézet ifjúságának karácsonyfa-ünnepélyén.

December 24—27. napjain, karácsony ünnepén a sinfalvi gyülekezetben három alkalommal végeztem szolgálatot.

December 31-én este, az óévi istentiszteleten a szószéki szolgálatot végeztem.

1980. jan. 1-én, az év első istentisztelete utáni hagyományos fogadáson a püspöki lakáson több mint száz egyházi vezető és gyülekezeti tag gyűlt össze. Dr. Erdő János egyházi főjegyző nagyvonalú, az elmúlt év fontosabb eseményeit felvázoló és az újév egyházi és állampolgári feladatait kihangsúlyozó köszöntőjére én válaszoltam, Isten gondviselő áldását kérve az 1980-ik esztendőben egyházunk és népünk érdekében végzendő munkánkra.

Január 17—18. napjain egy öttagú küldöttséggel részt vettem a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja II. bukaresti kongresszusán. A küldöttség többi tagjai dr. Barabássy László főgondnok, dr. Erdő János egyházi főjegyző, dr. Szabó Árpád teológiai professzor és Kolcsár Sándor esperes-közügyigazgató voltak. Az egyházak részéről Justin ortodox pátriárkán kívül Augustin katolikus érseki helynök és jómagam jelentkeztünk a kongresszus plenáris ülésén való felszólalásra, de az idő előrehaladottsága miatt csupán a pátriárka beszédére kerülhetett sor. A gyűlésen újból megbizonyosodtunk afelől, hogy egyházainknak, lelkészeikkel és hívekkel együtt, az egységfront keretében országunk, népeink és egyházunk áldottabb jövőjét szolgáló naponkénti tevékenységre nyílik lehetősége. Ezzel a lehetőséggel pedig önzetlen módon lélek szerint élünk, honpolgári kötelességeinket maradéktalanul teljesítve.

Február 6-án fegyelmi ügyben kibővített elnökség jelenlétében fogadtam Török Ferenc székelyszentmihályi lelkészt.

Február 11—12. napjain részt vettem a Teológiai Intézet félévi csendes-napjain, és a mindhárom felekezet közös záróistentiszteletén szolgálatot végeztem.

Február 12-én temettem Salamon Béla kolozsvári hívünket.

Február 13-án dr. Gyarmathy Árpád főgondnok és Sebe Ferenc előadó-tanácsos jelenlétében fegyelmi ügyben fogadtam Balácsi László szentháromsági lelkészt.

Március 5-én Bukarestben rész vettem dr. Justin Moisesucnak, az ortodox egyház pátriárkájának 70 éves születésnapjára. Üdvözlő beszédemben utaltam a Pátriárkátus részéről nagyon gyakran élvezett vendégszeretetre és arra, hogy ezelőtt negyvennégy esztendővel az ünnepelttel egyidőben voltam a strasbourgi egyetem hallgatója; ismeretségünk és bensőséges kapcsolatunk erre az időszakra nyúlik vissza.

Ezt a szűkszavú, időrendi felsorolást az alábbi fontosabb események részletesebb ismertetésével szeretném kiegészíteni.

a) Siményi József gyepesi lelkész lemondása.

A múlt év első napjaiban a székelykeresztúri esperesi hivatalban megjelent a gyepesi egyházköztségnek egy küldöttsége, átadva 63 aláíróval ellátott panasziratát, melyben a gyülekezet életét megbénító magatartása és meg nem felelő ténykedése miatt Siményi József lelkésznek állásából való elmozdítását kérte.

Egyházi Képviselő Tanács a panaszirat és esperes felterjesztése alapján lelkészt febr. 1-i hatállyal állásából felfüggesztette, és utasítást adott az illetékes szerveknek az ügy kivizsgálására.

Az esperesi vizsgálat megállapította, hogy Simény József az utóbbi években pásztorációs munkát és vallástanítást nem végzett, az utóbbi hónapokban tíz alkalommal a vasárnapi istentiszteletek tartását elmulasztotta és anélkül, hogy azt akár az egyházközség vezetőségének, akár az esperesi hivatalnak bejelentette volna, dec. 23-án Székelyudvarhelyre költözött.

Simény József látva a helyzet tarthatatlanságát, 1979. febr. 1-i hatállyal lelkészi állásáról lemondott, és azt az Egyházi Képviselő Tanács tudomásul vette.

b) A Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulója alkalmából a magyarországi Siklós várában rendezett tudományos ülésszak.

Nagy jelentőségű, a maga nemében páratlan, öt napra terjedő, magas színvonalú tudományos nemzetközi találkozót rendezett máj. 5—19. napjain a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, a Baranya megyei, Pécs városától mintegy 30 km-re fekvő Siklós várában, amelyet az 1957—60-as években restauráltak és konferenciák tartására rendeztek be. A hely kiválasztását az a történelmi körülmény határozta meg, hogy az unitárius vallás a 16. század második felében a Dunántúlon, de különösképpen Baranya megyében nem csak gyökeret vert, hanem egy ideig jelentős szerepet töltött be. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy a számos unitárius gyülekezet a történelem viharában teljes mértékben megsemmisült.

A tudományos tanácskozáson mintegy 112 ismert történész és tudományos kutató vett részt Csehszlovákiából, a Német Demokratikus Köztársaságból, Olaszországból, Hollandiából, az Amerikai Egyesült Államokból, Lengyelországból, Magyarországról és Romániából.

Unitárius részről a tanácskozás előadói dr. Erdő János professzor, egyházi főjegyző, dr. George Williams és dr. John Godbey észak-amerikai teológiai professzorok voltak.

A tudományos tanácskozás rendezésében jelentős szerepet vállalt dr. Ferenc József püspök, aki Bartók Béla főgondnokkal együtt a konferencia első napján nagysikerű fogadást rendezett.

Ennek a tudományos találkozóknak a megrendezése mutatja, hogy Európa különböző országaiban egyre erőteljesebb elismerés nyilvánul meg Dávid Ferencnek mint erdélyi unitárius reformátornak a haladás, a vallási felvilágosodás és a lelkiismereti szabadság ügyében kifejtett tevékenysége iránt.

c) Ez a nagysikerű tudományos tanácskozás elsősorú bevezetőül szolgált egyházunk *ünnepi emlékszinatához*, amely aug. 11—13. napjain Kolozsváron és Déván folyt le.

Az emlékszinat programját e helyen nem kívánom ismertetni, csupán megemlítem, hogy a Dávid Ferenc emlékére rendezett tudományos gyűlés, a püspöki lakásban végbement fogadás, a templomi hangverseny, a szinat ünnepi ülése, a külföldi képviselők üdvözlő beszédei, az ünnepi istentisztelet és úrvacsoraosztás, amelyen bel- és külföldről mintegy ezer unitárius vett részt, a közebéd, az országunkban levő test-

vérfelekezetek püspökeinek köszöntői, az aranyosmenti gyülekezetekben tett látogatások és végül a dévai emlékűnnepély a mártírhalált halt egyházalapítónk cellájában elhelyezett virágkoszorúkkal — mind a történelmi jelentőségű zsinat nagyszerű emlékei maradnak, megerősítve mindnyájunkat abban a törekvésünkben, hogy a dicsőséges múlt nemes hagyományain állva, egyházunk életének állandó fejlődését öntudattal, hitűhűséggel és tiszta áhitattal szolgáljuk.

A zsinatról észak-amerikai, angol, franciaországi, svájci és magyarországi egyházi lapok részletesen beszámoltak, kihangsúlyozva az ünnepek nagyszerű rendezését és gazdag tartalmát. André Gounelle, a montpellier-i protestáns teológiai főiskola dékánja nem rég érkezett levelében közölte, hogy a franciaországi Strasbourg, Nimes és Dijon városokban nagy hallgatóság előtt Dávid Ferencről és az ünnepi zsinatról jól sikerült előadásokat tartott.

d) A „*Felhívás a lelkiismerethez*“ nevű, mintegy 10 évvel ezelőtt észak-amerikai vezető egyházi személyiségek által létesült felekezeti szervezettel meghívására egy 8 tagú küldöttség tagjaként két hetet az Egyesült Államokban töltöttem. A küldöttség vezetője Nicolae Corneanu temesvári ortodox metropolita volt, tagjai egy ortodox püspök, a zsidó főrabbi, a német evangélikus, a katolikus, a baptista és a mohamedán felekezetek vezetői voltak. Elutazás előtt feleségemmel együtt részt vettem a bukaresti észak-amerikai nagykövetség által rendezett vacsorán. Tíz napig New Yorkban, öt napon át a fővárosban, Washingtonban volt rendkívül zsúfolt programunk. Meglátogattuk a jezsuita és izraelita egyetemeket, egy katolikus kórházat, az Union nevű protestáns teológiai főiskolát, egy lutheránus templomot, az Egyesült Nemzetek székházát, ahol tiszteletünkre ebédet rendeztek, egy zsinagógát; fogadott New York polgármestere, részt vettünk egy ünnepi díszében, amelyen Andrew Young, az Egyesült Nemzetek akkori észak-amerikai nagykövete, a néger nép kiemelkedő képviselője tartott beszédet. Washingtonban részt vettünk a romániai nagykövet által rendezett fogadáson, látogatást tettünk a Capitolban, a nemzet székházában, ahol egy szenátor fogadott, meglátogattuk a Fehér Ház termeit, majd a külügyminisztérium „Thomas Jefferson“ nevű termében részt vettünk egy magas színvonalú ebédnél, amelyen a politikai élet számos kiemelkedő személyisége volt jelen; fogadott Washington néger főpolgármestere, aki az egyik helyi unitárius gyülekezet buzgó tagja. New Yorkba visszatérve, az örmény egyház metropolitai székházában, majd a görög ortodox egyház érseki palotájában vacsorán, végül New York külvárosában, Brooklynban egy mohamedán vallásos szertartáson vettünk részt.

A látogatás végeztével általános megállapítást nyert, hogy az legteljesebb mértékben pozitív tartalmú volt, tényleges hozzájárulásnak bizonyult a különböző egyházak egymáshoz való közeledése tekintetében, és nemzetközi vonatkozásban is a keresztény és nem keresztény vallások testvéri együttműködésének az erősítését szolgálta.

e) *Hollandiai utazásom.* Az Unitárius Világszövetségnek (IARF) az elmúlt év nov. 16–17. napjain Hollandiában tartott évi gyűlésén előadást tartottam Dávid Ferencről, és ismertettem az emlékűnnep lefolyását. A gyűlésnek lényegesebb tárgysorozati pontja az 1981-ben Hollandiában tartandó kongresszus előkészítése volt. A kongresszus időpontja 1981. júl. 24–31., helye Leeuwenhorst, Leiden mellett, néhány kilo-

méterre a tengerparttól. A gyűlés tagjai meglátogatták a kongresszusok tartására megfelelő módon kiépített, 7 hektár kiterjedésű épületkomplexumot, és azt minden szempontból megfelelőnek találták.

A Vezető Tanács ez évi gyűlését október 31. és következő napjain a Világszövetség központjában, Frankfurt am Main-ban tartja.

f) 70 éves születésnapom megünneplése.

Egyházi Képviselő Tanács 70 éves születésnapom alkalmával ünnepi gyűlést tartott, amelyen dr. Barabássy László főgondnok és dr. Erdő János főjegyző a központ nevében, dr. Fazakas Miklós köri felügyelő gondnok a világi hívek részéről, Kolcsár Sándor esperes-közügyigazgató az egyházakörök képviselőiben, valamint Török Áron a lelkészek és tanítványok nevében mondtak meglehetősen tartalmas köszöntő beszédeket, majd átnyújtották az egyházi központ és az egyházakörök szép ajándékait.

Aznap este a püspöki lakásban ünnepi vacsora volt, amelyen a Vallásügyi Hivatal képviselői, a testvéregyházak püspökei mondtak üdvözlő beszédet. Eugen Munteanu igazgató a Vallásügyi Hivatal elismerését és jókívánságait tolmácsolta. Ezután Teofil Herineanu, a román ortodox egyház érseke, dr. Jakab Antal katolikus segédpüspök, Nagy Gyula református, Klein Albert német evangélikus és Szedressy Pál magyar evangélikus püspökök mondtak üdvözlő beszédeket; a Protestáns Teológiai Intézet jókívánságait dr. Geréb Pál professzor juttatta kifejezésre. Az ünnepségek színvonalát emelte magyarországi testvéregyházunk vezetőinek, dr. Ferencz József püspöknek és Bartók Béla főgondnoknak a jelenléte. Dr. Ferencz József az Unitárius Világszövetség üdvözlését, főgondnok pedig a testvéregyház köszöntését tolmácsolta.

Mind a délelőtti, mind az esti ünnepeken elhangzott köszöntésekre válaszolva, hálás köszönetemet nyilvánítottam, és kinyilvánítottam azt a törekvésemet, hogy amíg elegendő testi és szellemi erővel rendelkezem, az egy Istenünk akarata és gondviselése mellett és munkatársaim további támogatásával szeretett egyházunkat, népünket és hazánkat legjobb tehetségem szerint hűséggel, Isten iránti alázattal és szent lelkesedéssel szolgáljam.

3. Egyházi kiadványaink.

Folyóiratunk, a Keresztény Magvető megfelelő tartalommal rendszeresen megjelenik. Örömmel jelentjük, hogy a múlt év 3. és 4. összevont Dávid Ferenc emlékszám különlenyomatban is, bekötve, közelebből napvilágot fog látni. Változatlan tartalommal, szép kötésben újra megjelent a Négyszáz év, 1568—1968 c., 1968-ban kiadott könyvünk. Folyamatban van az Énekeskönyv és a Kis Biblia újra megjelenése. Ezenkívül levelezőlap nagyságban kinyomtatunk a tordai országgyűlés és a dévai emlékcella fényképét. Tervbe vettük egy új, híveink igényét jobban kielégítő imakönyv összeállítását és megjelentetését. A magyarországi testvéregyházzal való megállapodásunk értelmében részükre a *Négyszáz év* könyvből több példányt eljuttattunk, és ugyanolyan példányszámban megkaptuk dr. Varga Béla „Dávid Ferenc és az unitárius vallás” c. hittanát.

4. *A testvéregyházakkal való kapcsolatunk* továbbra is megnyugtató. Nem egészen fél esztendő leforgása alatt az ortodox egyház pátriárkája és kolozsvári érseke, a kolozsvári református egyházkerület és a német evangélikus egyház püspökei töltötték be a 70-ik életévüket. Azokon az ünnepségeken, amelyeket az illető egyházak legfőbb vezetőik tiszteletére rendeztek, a mi egyházunk részéről is minden esetben köszöntések hangzottak el, és kifejezésre jutott, egymás hitbéli meggyőződésének teljes tiszteletbentartása mellett, az evangélium szellemében való együttműködésünk ápolásának, további erősödésének a kívánalma. Ugyanez az ökumenikus szellem hatotta át azokat a köszöntéseket is, amelyek az én 70 éves születésnapom alkalmával rendezett ünnepségeken a különböző vallásfelekezetek képviselői részéről elhangzottak.

5. *Az államhatalom képviselőivel való kapcsolat.* Egyházunknak az államhatalmi szervekkel való kapcsolata a Vallásügyi Hivatal vezetőin keresztül történik. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy ez a kapcsolat bensőséges, őszinte és zavartalan. Elmondhatjuk, hogy az egyházunk életében jelentkező, megoldást igénylő kérdésekben a Vallásügyi Hivatal vezetőinek legteljesebb támogatását élvezzük.

E helyen mondok egyházunk nevében köszönetet azért a jelentős támogatásért, amelynek eredményeképpen államunk megfelelő szervei Körösfői Kriesch Aladárnak „A vallásszabadság kihirdetése” című monumentális festményét, amely az utóbbi években megrongált állapotba jutott, teljes mértékben restaurálták. A kép a tordai múzeumban levő régi helyére visszaállítva bármikor megtekinthető, és külföldi hittestvéreink is az emlékszinat alkalmával megelégedéssel szemlélték.

6. *A lelkésznevelés.* A Protestáns Teológiai Intézetben a tanítás és nevelés zavartalanul folyt. A rektori tisztelet dr. Erdő János professzor tölti be. Mindhárom tanárunk, dr. Erdő János, dr. Izsák Vilmos és dr. Szabó Árpád hivatásuk magaslatán állva végezték tanítói és nevelői feladatukat. Fegyelmi esetek nem fordultak elő. Hallgatóink tanulmányi előmenetelére kielégítő volt. A bentlakás igazgatója, dr. Szabó Árpád jelentése szerint hallgatóink magatartása ellen, a minden szempontból megfelelő feltételeket biztosító internátusban, kifogások nem merültek fel. Hallgatóink a három nagy ünnepen rendszeresen végeztek legációk szolgálatát. Ezúton fejezzük ki hálás köszönetünket azoknak az egyházközségeknek és lelkészi családoknak, amelyek a sátoros ünnepeken legátust fogadva, anyagi és erkölcsi támogatásuk, valamint vendégszeretetük által hallgatóink lelkészi szolgálatra való felkészülésében fontos segítséget nyújtottak.

A hallgatók okt. 2. és 15. között hazafias munkában vettek részt, segítséget nyújtva az őszi terménybetakarításban. A felvételi vizsgán, amely júl. 16—21. napjain volt, az I. évfolyamra Benedek Jakab, Papp László és Pálffy Dénes nyertek jogot a katonai kötelezettség elvégzése utáni beiratkozásra. 1979-ben szakvizsgát Balázs Sándor, Kiss Alpár, Sándor Botond és Várady Zoltán, lelkészképesítő vizsgát Andorkó Ferenc, Kászoni József, Rezi Elek és Kiss Mihály tettek. A szónoki verseny nyertesei: 1. Buzogány Sándor II. é., 2. Balázs Tamás I. é., 3. Péterfi Sándor III. éves hallgatók.

Az 1979. első félévi vizsgák végén, valamint f. év febr. 11—12. napjain a félévi ún. csendes-napok alkalmával dr. Szász Dénes, Nyitrai Mózes és Kiss Károly, ill. Báró József, Bálint Ferenc, Csongvai Attila

és Török Áron atyánkfiái tartottak a hallgatóknak hiterősítő előadásokat és bibliamagyarázatokat, amelyeket nagy lelki gyönyörűséggel hallgatunk végig. Hallgatóink az előadások végén sok időszerű kérdés feltevésével és megvitatásával még eredményesebbé tették a sikeres találkozót.

7. Külföldi kapcsolataink

Az a tény, hogy emlékszínatunkra egy egész sor nyugati országból érkeztek hozzánk jelentős számban hívek, mutatja, hogy az egyházunk iránti érdeklődés és a kapcsolatok további kiépítésének a vágya állandóan erősödik

Ez év ápr. 7-én ünnepli az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház legkiemelkedőbb személyisége, Channing Ellery Vilmos születésének 200-ik évfordulóját, aki a 19. század második felében az erdélyi unitárius teológiai gondolkodás fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt. A Channing-évforduló bizottságának elnöke, dr. Jack Mendelsohn lelkész április folyamán a nagy teológusról Európa több országában előadást tart. Körútja során minket is meglátogat; kolozsvári és tordai templomunkban ápr. 20-án tartandó ünnepi istentiszteleten emlékbeszédet fog tartani.

Itt említem meg, hogy az észak-amerikai unitárius univerzalista egyháznak az elmúlt évben megválasztott elnöke, dr. Eugene Pickett és az angol unitárius egyház új főtitkára, Roy Smith közölték, hogy az év második felében egyházunknál hivatalos látogatást óhajtanak tenni.

Kapcsolatunk Világszövetségünk vezetőségével állandó. Jómagam a Vezető Tanácsnak, dr. Erdő János az 1. sz. teológiai bizottságnak tagja.

8. Egy lényeges, egyházunk jövője szempontjából alapvető fontosságú tényezőről kell még jelentésemben szólnom. Ez falusi híveink egy része városokba költözésének a kérdése. Egyházunk elsőrendű feladatának tekinti, hogy minden lehető tgyen meg annak érdekében, hogy a városokba költözött vagy költöző híveink továbbra is megfelelő lelki gondozásban részesülhessenek, istentiszteleti helyek létesítése és állandó gyülekezetek megteremtése által. Ez pedig híveink, egyházközségeink és lelkészeink további, az eddigiekhez hasonló anyagi és erkölcsi támogatását teszi szükségessé. Ennek a törekvésnek a szellemében jelenleg nagyváradi és nagyszebeni gyülekezeteink megsegítése áll előtérben. Hiszem, hogy híveink és lelkészeink támogatására a továbbiakban is feltétlenül számíthatunk.

9. Egy másik, szintén döntő fontosságú kérdés lelkészeink továbbképzésének sürgető szükségessége. Az ortodox egyház ezt már hosszú évek óta és újabban a református testvéregyház is gyakorolja. Nekünk is feltétlenül meg kell ebben az évben kezdenünk a továbbképző tanfolyam megszervezését.

10. Még egy kérdéstről említést szeretnék tenni jelentésemben. Örömmel és meglelégedéssel állapítva meg, hogy lelkészeink túlnyomó része tevékenységét hivatásszerűen, minden tiszteletet és elismerést megérdemlő módon végzi, vannak sajnos olyan lelkészek is, akik erkölcsi tekintetben ténykedésükkel nem bizonyulnak példamutató jézustanítványoknak. A Simény József esetét nem említve, ilyen kifogás még négy lelkészünk ellen merült fel igen komoly formában. Van olyan lelké-

szünk, akinek további szolgálatáról le kell mondanunk. A többiek utolsó figyelmeztetésként írásban kötelezték magukat arra, hogy a jövőben egyházunk bizalmára újra teljes mértékben méltókká válnak.

Szeretném erőteljesen kihangsúlyozni azt, hogy olyan lelkészek, akik akár mértéken felüli alkoholfogyasztással, akár az erkölcsstan törvényei előírásait figyelmen kívül hagyó, nem lelkészhez méltó magatartásukkal a gyülekezetekben romboló munkát végeznek, semmi körülmények között nem maradhatnak a lelkészi kar tagjai. Mert amiképpen Jézus magas követelményeket állított fel legközelebbi tanítványai irányában, nekünk is az a feltétlen igényünk, hogy lelkészeink mint jézustanítványok minden tekintetben mint az élet sója, a világ világossága, mint a hegyen épített város önmagukból fényt, világosságot, hitet és szeretetet árasztva, példaadásukkal és Istennek tetsző cselekedeteikkel egyházunk és népünk állandó lelki és szellemi előmenetelét munkálják.

11. Halottaink

Mély megrendüléssel sorolom fel azoknak a hittestvéreknek, egyházunk életében kiemelkedő szerepet játszott anyánkfiainak a neveit, akik a legutóbbi tizenhárom hónapban távoztak az örökkévaló világba.

Dr. Vörös István volt lelkész, ny. tanár 1979. febr. 11-én Kolozsváron.

Özv. Benczédi Pálné Graef Ilona, néhai teológiai tanár özvegye, 84 éves korában, özvegységének 13-ik évében, febr. 16-án Kolozsváron.

Dr. Mikó Imréné Kauntz Kornélia, néhai főgondnokunk özvegye 61 éves korában, febr. 26-án Kolozsváron.

Péterffy Gyula zenetanár, főtanácsi tag, az egyházi zenekultúra ihletett munkálója, a Passió modern formába öntője 70 éves korában, febr. 28-án Kolozsváron.

Dr. Paul Carnes, az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház 1977-ben megválasztott elnöke, márc. 17-én, 58 éves korában. Temetése a Boston melletti Cambridge templomában volt, ahol mint segédlelkész először prédikált. A szertartás keretében az elnöki tisztségben két elődje, dr. Dana McGreeley és dr. Robert Nelson West emlékezett meg érdemeiről.

Gazdag Miklós, volt nagyajtai énekvezér-tanító, volt főtanácsi tag, életének 91. évében, ápr. 22-én Bölönben.

Székely János, egyházunk volt főgondnoka, évtizedeken át a Főtanács és Egyházi Képviselő Tanács tagja, aki főképpen templomaink megjavításával kapcsolatban fejtett ki áldásos tevékenységet, 74 éves korában, júl. 5-én Kolozsváron. Egyházi Főhatóságunk nevében dr. Gyarmathy Árpád főgondnok mondott koporsója mellett búcsúbeszédet.

Zoltán Sándor lelkész, az újszövetségi szakcsoport teológiai m. tanára, 92 éves korában, jún. 22-én Budapesten. 52. éven át a homoródszentmártoni gyülekezetben szolgált; a lelkészi kar kiváló tagja volt.

Dr. Lőrinczi István, volt székelykeresztúri gimnáziumi tanár, ügyvéd, majd táblabíró, a Főtanácsnak hosszú időn át tagja; 88 éves korában, júl. 19-én Marosvásárhelyen.

Özv. dr. Varga Béláné, volt püspökünk özvegye júl. 30-án, 80 éves korában, özvegységének 38. évében Kolozsváron.

Szabó Ödön ny. vasúti tisztviselő, a kolozsvári egyházközség jötevője, aug. 16-án, 85 éves korában Kolozsváron.

Özv. dr. Borbély Istvánné Kovács Erzsébet, volt teológiai tanár özvegye, 86 éves korában, özvegysége 48-ik évében, aug. 12-én Székelykeresztúron. Férje mellett talált végső nyughelyet a nagyajtai temetőben.

Özv. Katona Józsefné, Végh Emma, volt lokodi lelkész özvegye, 85 éves korában, aug. 18-án Marosvásárhelyen.

Id. Sebe Ferenc ny. lelkész, 93 éves korában szept. 12-én, Kolozsváron. Homoródszentpéteri, pipei, bethlenszentmiklósi, székelymuzsnai, magyarzsákodi és alsórákosi gyülekezetekben 33 éven át szolgált.

Özv. Pethő Kálmánné, volt nyomáti lelkész özvegye, dec. 7-én, Marosvásárhelyen. Nyomáton, férje mellé temették.

Gellérd Imre homoródszentmártoni lelkész, a teológiai magiszter fokozat tulajdonosa, 1980. jan. 3-án 60 éves korában, Székelyudvarhelyen. Mint segédlelkész és a volt székelykeresztúri unitárius főgimnázium tanára 4 éven át Székelykeresztúron működött. 12 évig siménfalvi és 16 évig homoródszentmártoni egyházközségben szolgált. Sokoldalú képzettségével, útmutató tevékenységével és írói működésével a lelkészi kar egyik legkiemelkedőbb, általánosan tisztelt tagja volt. A gyászszertartáson a szolgálatot a megboldogult kívánsága szerint dr. Szász Dénes lelkész végezte, az egyházkör nevében Báró József esperes, az Egyházi Főhatóság megbízásából Székely László búcsúztatták.

Dr. Gyergyay Árpád fül-orr-gége főorvos, volt főtanácsi tag 61 éves korában, jan. 18-án Nyíregyházán.

Özv. Biró Pálné, Mikuli Róza, lelkész özvegye febr. 4-én. A szőkefalvi unitárius temetőbe temették.

Özv. Biró Istvánné Végh Ida volt bágyoni lelkész özvegye, febr. 14-én. Az aranyosrákosi temetőbe temették férje mellé.

Az örökkévalóságba költözött atyánkfiai emlékének áldozunk egy perces felállással.

Ez a jelentésem is tanúbizonysága annak, hogy egyházunkban az elmúlt időszakban is tevékeny munka folyt. Elismerjük gyarlóságunkat és gyengeségeinket és azt, hogy többet is tehettünk, eredményesebben is dolgozhattunk volna, mint amit ténylegesen megcselekedtünk. Ez a felmutatott változatos kép is azt hirdeti, hogy törekvéseinkben és eredményeink elérésében velünk volt gondviselő Istenünk, szeretett minket, újra meg újra megáldotta nemes gondolatainkat és evangéliumi szellemű cselekedeteinket. Ezért mindenekelőtt Őneki, jó Atyánknak jár részünkről hálaadás, köszönet és dicsőítés.

Köszönöm legközelebbi munkatársaimnak, egyházi főjegyzőnek, az egyházi központ előadó-tanácsosainak, tisztviselőinek és alkalmazottainak, főgondnok, felügyelőgondnok és esperes atyánkfiaiainak, valamint lelkész és énekvezér testvéreinknek, hogy teljes egyetértésben és összhangban munkálkodhattunk. Isten áldása legyen önzetlen egyházszeretetükön és fáradságot nem ismerő, eredményes tevékenységükön. A mi Istenünk áldása nyugodjék meg egyházközségeink gondnokain, keblitanácsosain és buzgó híveinken. Isten jósága és szeretete védje, oltalmazza templomainkat, és szentelje meg az azokban végbemenő szószéki és szertartási szolgálatokat. Imádkozzunk hozzá, hogy életünk minden pillanatában érezhessük megbocsátó, védő, oltalmazó, vigasztaló és megszentelő gondviselését.

DR. KOVÁCS LAJOS
püspök

TANULMÁNYOK

DR. SZABÓ ÁRPÁD

AZ ÚJTESTAMENTUMI TUDOMÁNYOS KUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEI

IV.

Az előző három részben megpróbáltam ismertetni — ha vázlatosan is — azt az utat, amelyet a bibliakutatás kiadás-történeti irányzata megtett; majd a Cezarea Filippi úti perikopa szemléltetésében bemutatni, hogyan alkalmazza meglátásait egy adott helyzetben. Most, a befejező részben, arra a kérdésre szeretnék választ adni: mi a jelentősége a kiadás-történeti szemléletnek?

Természetesen a kérdés nem is olyan egyszerű, ha arra gondolunk, hogy még folyamatban levő munkáról van szó, s ezért hasztalan próbálkozás lenne összegezõ értékelést adni. Meglehet, néhány évnek vagy évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy megfelelő távlatlall rendelkezünk s kijelölhessük a kiadás-történet helyét a bibliakutatás folyamatában. Az összegezés helyett tehát inkább vizsgáljuk meg az újtestamentumi teológia néhány olyan területét, amelyen a kiadás-történet komoly eredményeket tud felmutatni, és nagyban hozzásegít a helyes értelmezéshez.

1. Az őskeresztény teológia története

Ez az a terület, ahol a kiadás-történet a legnyilvánvalóbb módon gazdagította ismereteinket. S ha még nincsenek is általánosan elfogadott eredmények, amelyek lehetőséget nyújtanának az összegezésre, pl. Márk vagy Lukács teológiáját illetően, kétségtelen azonban, hogy e kutatási irányzatnak olyan fontos meglátásai vannak, amelyek túlhaladták az evangélisták teológiájáról való korábbi nézeteket. Ma már nem foglalkozhatunk Lukács teológiájával anélkül, hogy ne Conzelmann munkásságából indulnánk ki, és ne alkalmazzunk az ő saját módszerét; vagy nem beszélhetünk az őskeresztény teológia egyetlen kérdéséről sem a kiadás-történet véleményének figyelembe vétele nélkül. Valóban nem lehet eléggé hangsúlyozni e diszciplína jelentőségét ezen a téren, s ezért bizakodva várhatjuk, hogy a következő évek során ki fog fejlődni egy teljesebb egyetértés a szinoptikus evangélisták teológiáját illetően, amely olyan eredményeket hoz, amelyeket alig remélhattünk korábban. Továbbmenően afelől sem lehet kétségünk, hogy a kiadás-történet képes lesz újabb fontos mozzanatait rögzíteni az őskeresztény teológia történetének.

Már eddig is alapvető fontosságú meglátások láttak napvilágot a Q forrást megalkotó teológia területén, amint azt H. E. Tödt munkája

szemlélteti. De máshol is, ahol csak el tudjuk különíteni a hagyomány fejlődésének egy mozzanatát, már képesek vagyunk mondani valamit arról a teológiáról, amely abban az időpontban hatott.

Vannak olyan vélemények, hogy a keresztény teológia alapvető történeteinek első fejezetei ma már korszerűtlenné váltak. És nemcsak a keresztény teológia-történeteket érinti a fejlődés hatása; az újtestamentumi teológia mértékadó művei — még a Bultmanné is, amely a legjelentősebb ezek között — szintén erre a sorsra jutnak, ha nem úgy tárgyalják az evangélistákat, mint koruk irányadó teológusait.

2. Jézus élete-kutatás és Jézus élete-teológia

A fenti kifejezések a német teológia termékei, amelyek egy, a történeti Jézushoz kapcsolódó magatartást jelölnek, nevezetesen azt, hogy ő a kijelentés alapja és a keresztény hit középpontja. E szemlélet hatására a német bibliakutatók egymás utáni nemzedékei vetették fel a „történeti Jézus kérdését“. Németországban ez a mozgalom a formatörténet kibontakozásával rövidesen véget ért. Angliában és Amerikában azonban folytatódott el egészen napjainkig, s ma is az az állandó törekvés érvényesül, amely a történeti Jézust központi jelentőségűnek tartja a hit szempontjából, és az evangéliumokat mint az ő megismerésének forrásait tekinti. Viszont a forma-történet elfogadásának — nemcsak kutatási módszerként, hanem az evangéliumok természetének megértésére vezető szemléletként is — igen komoly következményei lettek az eddigi alapvető nézőpontot illetően. A kiadás-történettel pedig mindez elérte a tetőpontját, mivel ez nemcsak megnehezíti a Jézus élete-kutatást, hanem lényeges kérdéseket vet fel a Jézus élete-teológiát illetően is.

Mindjárt kezdetben nyilvánvalóvá lesz, hogy a kiadás-történet igen megnehezíti a Jézus élete-kutatást. Ugyanis annak elismerése, hogy az evangéliumokban található anyag jó részét az evangélista, vagy a hagyomány összeállítója, esetleg az ősegyház valamelyik prófétája, vagy prédikátora teológiai gondolkozásának számlájára kell írunk, megerősíti azt a korábbi véleményt, miszerint az evangéliumok „csupán Jézus hangjának suttogását“ őrzik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy munkánk kiindulópontjaként azzal az előfeltételezéssel kell kezdenünk, hogy az evangéliumok az ősegyház teológiájáról nyújtanak közvetlen tájékoztatást és nem a történeti Jézusról, és bármilyen adat vagy tájékoztatás, amelyet tőlük kapunk Jézussal kapcsolatban, csak a hitelesség kritériuma gondos és szigorú alkalmazásának eredményeként lehetséges. Ezt egyébként az utolsó ötven esztendő bibliakutatás-eredményei igazolják. Volt időszak, amikor mindent Jézusnak tulajdonítottak, ami nem hangzott idegenül ajkáról. Később, a fejlődés egy magasabb fokán arra törekedtek, hogy kimutassák: az evangéliumi hagyomány csupán egy lépéscsúfok, amely Jézus nyilvános működésére való visszaemlékezésből indult, és így a két forrás bármilyen találkozása a szinoptikus hagyományban ehhez a működéshez vezet vissza. Ebben az időszakban hallgatólagos irányelvként érvényesült az a törekvés, hogy a nem hiteles hagyományanyag különválasztásával mutassa ki az eredeti Jézus-mondásokat, ill. bizonyítsa azok hitelességét. A forma-történet, de különösen a kiadás-történet jelentősége éppen abban van, hogy új irányt adott a bizonyítás-

nak, s azzal, hogy kimutatta az evangéliumok valódi természetét, egyben azt is hangsúlyozta, hogy a bizonyítás súlyának a hitelességen kell lennie. Ennek a követelménynek mint célnak eleget tenni nagyon nehéz, de nem lehetetlen. A következőkben vizsgáljuk meg részletesebben ezt a kérdést.

Amikor Jézus tanítását akarjuk helyreállítani, mindenekelőtt az evangéliumi hagyomány történetét kell rekonstruálnunk, hogy eljuthassunk a szóbeli hagyomány legkorábbi formájához. Ebben a forma-történet módszere és eredményei segítenek; gondolunk itt elsősorban R. Bultmann és J. Jeremiás munkásságára. És mi a következő lépés? Feltenni magunknak a kérdést: vajon ezt vagy azt a mondást az őskeresztény egyháznak vagy a történeti Jézusnak tulajdoníthatjuk-e? Ez valójában azt jelenti, hogy keresnünk kell azokat az ismérveket, amelyek bizonyítják, hogy a mondás nem az egyháztól, hanem Jézustól származik. Feladatunk azonban sokkal összetettebb, mert mind az ősegyház, mind az Újszövetség igen sok szempontból adós a judaizmusnak. Ezért ha egy mondást Jézusnak tulajdonítunk s elfogadjuk bizonyítási eljárásnak a hitelesség kritériumát, akkor ki kell mutatnunk, hogy a mondás nem származik sem az egyháztól, sem a judaizmustól. Ez sokak számára túl nagy követelménynek látszik, de kevesebbnel nem lehet a bizonyításnak eleget tenni.

A hitelesség kritériumának, amelyre Jézus tanítása minden helyreállítási kísérletének épülnie kell, első alapismérve a „különbözőség“ vagy „másféleség“. Lényege a következő: egy mondás elérhető legkorábbi formájában akkor tekinthető hitelesnek, ha ki tudjuk mutatni különbözőségét mind a judaizmus, mind az őskereszténység jellegzetes tanításától. Ez különösen abban az esetben jelentős, ahol a judaizmusból táplálkozó keresztény hagyomány módosította az egyes mondások eredeti értelmét. Ez utóbbi kitétel magyarázatra szorul. Jézus tanításának háttere a judaizmus; bizonyos értelemben tanítása a korabeli vallásos élet témáinak a változata. De ha azt keressük, mi a legjellegzetesebb jézusi tanítás, akkor nem azokban a kérdésekben találjuk meg, amelyekben osztozott kortársaival, hanem amelyekben különbözött tőlük. Most már azok az őskeresztény körök, melyek leginkább kötődtek a judaizmushoz — a Máté evangéliumában található hagyomány képviseli nagy részüket — igyekeztek mérsékelni Jézus tanításának radikális elemeit, ugyanakkor pedig egy olyan hagyományt fejlesztettek ki, amelyik hangsúlyozta a judaizmushoz való még szorosabb kapcsolatot.

A különbség, ill. másféleség kritériumát nem elméleti megfontolások alapján formulázták meg, hanem a szinoptikus hagyományt kutató gyakorlati munka folyamán. Bultmann volt az, aki a példázatokkal kapcsolatban először jutott erre a következtetésre: „Csak ott rendelkezünk eredeti jézusi példázattal, ahol ellentmondás van a zsidó erkölcs és kegyesség, valamint Jézus prédikálásának megkülönböztető eszkatologikus beállítottsága között: másrészt ahol nem találunk sajátos keresztény vonásokat.“ E kritérium használata még inkább jellemző J. Jeremiásra, akinek megállapításaiból most csak egy példát hozok fel, és pedig az „abba“ (atyá) használatát Isten megszólítására. Az Újszövetségben található hagyomány szerint Jézus úgy szólítja meg Istent, mint „abba“. Mk. 14, 36-ban, a Gecsemáné-kerti jelenetben az „Atya“ egyszerű fordítása az arám szónak. A parallel helyeken Lk 22, 42-ben követi Márkot, de el-

hagyja az arám kifejezést, Mt 26—39-ben szintén elhagyja azt, és egy alternatív fordítást ad: „Atyám“. Mind az Atya, mind az Atyám helyes fordítása az „abba“-nak, mivel a szónak e sajátos formája mind főnévként, mind egyes szám első személyű ragos alakjaként szolgált.

A Miatyánk-hagyományban Lk 11,2 ismét egyszerűen az Atya kifejezést használja, amely világosan utal az „abba“-ra, éppen mint 22,42-ben is láttuk. Máté viszont egy igen jelentős módosítást eszközöl: „Miatyánk ki vagy a mennyekben“. A zsidó hagyomány vizsgálata kimutatta, hogy Istennek atyaként való megszólítása, bár nem volt ismeretlen az ősi izraelita kegyességben, de sohasem használták az „abba“ kifejezést. A Máté-i „Miatyánk ki vagy a mennyekben“-nek egy megfelelő változata Johanan ben Zakkai korában közismert volt, vagyis kb. éppen abban az időszakban, amikor Máté evangéliuma, ill. a mögötte álló hagyomány kialakult.

Az újszövetségi hagyomány úgy állítja elénk Jézust, mint aki Istent atyának szólítja (Mk 14, 36) és tanítványait is erre tanítja (Lk 11, 2). Máté szintén fenntartja a hagyományt, de ugyanakkor át is alakítja egy olyan formára, amelyet szívesen vettek a konzervatívabb zsidó-keresztény körök is. Ez jó példája annak a folyamatnak, amit a különbözőség kritériuma ki akar mutatni: kezdetben radikális elkülönülés a judaizmustól, később pedig a hagyomány módosítása a judaizmus irányában. Mivel az „abba“ kifejezést megtaláljuk a Róm 8, 15 és Gal 4, 6-ban is, lehetne azzal érvelni, hogy itt a Jézus-tradíció nem különbözik az ősegyházétól. Ám ezeket a példákat nem tekinthetjük olyanoknak, mint amelyek az őskeresztény hagyományt képviselik, mivel a „Miatyánk“ Máté szerinti formáját ismerték általában az egyházban, s az még a legtöbb Lukács-szövegre is rányomta hatását. Ezt a rendelkezésünkre álló újszövetségi kéziratok is igazolják. A legelfogadhatóbb magyarázat az, hogy ez a hagyomány inkább Jézusra jellemző, mint az ősegyházra, és hogy Pál ismerte e hagyományt, s mint két nyelvet beszélő, igen értékelte annak jelentőségét. Ezért is hagyta változatlanul az „abba“ kifejezést. Összegezve az elmondottakat, elfogadjuk azt a megállapítást a különbözőség kritériuma alkalmazásának alapján, hogy Jézus Istent „atyának“ (abba) szólította; és tanítványait is erre tanította.

A különbözőség kritériuma után a következő lépés a hagyomány ama területének gondos vizsgálata, ahol ez a kritérium nem alkalmazható. Itt alapismérvként az „összefüggés“-t kell tekintetünk. Eszerint a hagyomány legkorábbi rétegét alkotó anyagot hitelesnek fogadhatjuk el, ha az összefüggést mutat a különbözőség által már korábban hitelesnek megállapított anyaggal. Itt ismét J. Jeremiás munkásságára kell hivatkoznunk. Jeremiás az evangéliumokon kívül található hagyományanyagot véve vizsgálat alá, az Origenész által megőrzött mondást tanulmányozta, amely a Tamás evangéliumában is megtalálható. Tamás 82-ben ezt olvassuk: „Aki mellett van, a tűz mellett van, aki távol van tőlem, távol van Isten országától.“ Az összefüggés kritériumát alkalmazva hitelesnek fogadhatjuk el ezt a Jézus-mondást, mert egy másik Jézus-mondás eredetiségének jegyeit hordozza magán. Ez utóbbit Mk 9, 49 és 12, 34-ben találjuk, ahol a tanítványi mivolt feltételére figyelmeztet, amint ezt Mt 8, 19kv is teszi. Jeremiás célja kimutatni, hogy ezek a mondások éppen olyan hitelesek, mint az evangéliumokban találhatóak, s éppen ezért eredeti Jézus-mondásoknak tekinthetjük azo-

kat. Természetesen ezt a kritériumot az evangéliumi hagyományanyagra is alkalmazhatjuk, mert e tekintetben nem lehet különbséget tenni a kánonikus és a kánonon kívüli anyag között. Mind ugyanannak az élő hagyománynak az alkotó részei, s maga az egyház sem tett különbséget köztük a 2. század második fele előtt.

Nagy fontossággal bír a hagyomány kialakulása történeti sorrendjének e kritériumok szerinti megállapítása és a legősibb réteg anyagához való ragaszkodás, mert a hagyomány többi része, amely erre a rétegre épül fel, szükségszerűen az ősegyház terméke.

Végül meg kell említenünk egy harmadik alapismérvet, amelyet különösen az angol teológiában alkalmaznak előszeretettel, s ez a „többszöri bizonyítás“. Eszerint hitelesnek fogadhatjuk el a hagyománynak azt a részét, amelyet a szinoptikus evangéliumok mögött levő források többségében megtalálhatunk. Bizonyos fenntartással kell élnünk e kritérium alkalmazását illetően, de mégis hasznosnak kell mondanunk, különösen amikor Jézus működésének hiteles indítóokait akarjuk megállapítani, nem sajátos mondások formájában, hanem ahogyan jelen vannak a hagyomány legősibb rétegében.

Az evangéliumi hagyománynak három olyan területe van, amelyekből számottevő kétség nélkül meg tudjuk állapítani a kialakulás történetét és alkalmazni a fenti kritériumokat. Ezek a következők: a példázatok, Isten országáról szóló tanítás és a Miatyánk-tradíció. A példázatok esetében ki tudjuk mutatni, hogy azok legkorábbi formái különböznek az ősegyház felfogásától (példázatok és nem allegóriák), de különböznek a judaizmusétól is (mindenekelőtt eszkatologikus hangvételüket illetően). Az Isten országáról szóló tanításnál szintén fennáll ez a különbség éppen a kulcsfogalom, Isten országa használatával kapcsolatban. Nem véletlen, hogy e tanítás eszkatológiai nézőpontja megegyezik a példázatokéval. A Miatyánk különbözősége, amint láttuk, egyrészt Istennek atyaként való megszólításában áll, másrészt abban, hogy a megbocsátás kérését összekapcsolja a megbocsátásra való készenléttel. Az elsőnek már láttuk arám eredetét; ez utóbbi is ide megy vissza, mert az adósság-bűn szókapcsolat csupán az arámban lehetséges.

Miután elérkeztünk Jézus tanítása bizonyos vonatkozásainak a helyreállításához, ill. annak lehetőségéhez, a következő lépés e tanítás megértése: helyesen értelmezni eredeti helyzetét és megközelíteni, amennyire csak lehetséges, eredeti jelentését. Itt néhány olyan kérdéssel találjuk szembe magunkat, amelyekkel feltétlenül meg kell birkóznunk. Elsőnek mindjárt itt van az az időbeli távolság mint határ, amely elválaszt minket Jézus tanításának eredeti jelentésétől: két évezred és egy radikálisan különböző világnézet.

A másik zavaró momentuma a Jézus élete-kutatásnak az a mód, ahogyan Jézus tanítását a különböző korok kategóriáiba akarták sorolni. A probléma gyökere nem a kutatók szándékosságában keresendő, egyszerűen arról van szó, hogy minden történész olyan kifejezésekben próbálja megragadni a múltat, amelyek számára a legvalóságosabbak. Ez különösen vonatkozik a Jézus-kutatásra, aki mint történeti személyiség magasan túlnőtt saját korának kategóriáján. Ez a tény úgyszólván önként kínálja egy másik kor kategóriáiban való gondolkozást. Ugyanakkor azok, akik a legjelentősebb eredményt produkálták e kutatás terén, maguk is keresztények voltak, s így természetesen megvolt a ma-

guk felfogása vallásos hitük és tapasztalatuk középpontjában álló Jézusról mint feltámadott Úrról és az ő tanításáról. Ez természetesen befolyásolta őket, és ahhoz a helyzethez vezetett, ill. vezethet ma is, amelyben egy kutató gondosan elkülöníti egymástól a történeti Jézus személyét az első századi egyház Krisztus-hitétől, csak azért, hogy újra azonosítsa őt saját hite Krisztusával, és így újraértelmezze tanítását is.

Ezek a kérdések látszólag megoldhatatlanok az egyes kutatók munkásságában, de van néhány olyan probléma, amelyben egyet lehet és kell is értenünk.

1. Jézus tanításának a megértése az első századi judaizmusnak szolgált igazságot, amelynek kategóriáiban ez a tanítás eredetileg elhangzott. Ez önmagában véve nehéz feladat, hiszen nem könnyű magunkévá tenni azokat a kategóriákat, amelyekben azok az emberek gondolkodtak. Ám ezekkel a kérdésekkel meg kell küzdenünk, mert amíg nem adunk igazat annak a kornak, addig nem fogunk a történeti Jézushoz és tanításához eljutni. Az ilyen természetű történeti kutatás előfeltétele az állandó hivatkozás a tárggyal kapcsolatos társadalmi, kulturális és történeti kifejezésekre és kategóriákra, ill. irodalomra.

2. Jézus tanítását mindig bele kell helyeznünk nyilvános működésének élethelyzeteibe és a körülmények összefüggéseibe. Nem véletlen, hogy a példázat-kutatás éppen akkor ért el eredményeket, amikor rendszeresen elhelyezték azokat Jézus működésének keretében. És ami igaz volt a példázatokra nézve, igaz a tanítás többi részével kapcsolatban is. Ez a tanítás mindig sajátos körülmények között, egy adott helyzetben hangzott el, és meghatározott személyhez vagy csoporthoz szólt. Jézus tanítását nem lehet megérteni addig, amíg nem ismerjük el az eredeti történelmi összefüggés jelentőségét.

3. A kutatás módszerének azonosulnia kell a források természetével. Itt elsősorban az evangéliumokra gondolunk. Azért, hogy megfelelően dolgozhassunk ezekkel a forrásokkal, olyan eljárásokat kell alkalmaznunk, amelyek belülről, a források természetéből fakadnak s nem kívülről kényszeríteni rájuk.

Am valószínűleg a legfontosabb dolog e tekintetben egy olyan meggyezés a különböző tudományos és teológiai nézeteket vallók között, amely biztosítja, hogy az érdekelt kutatók legjobb tehetségük szerint igyekeznek igazságot szolgáltatni a színopitikus evangéliumok természetének. Ugyanis valószínűtlen, hogy valamennyien ugyanazt a hibát követnék el, vagy mindenkük ugyanazzal az előfeltételezéssel indulna. A történeti tudományokban nem rendelkezünk a megfigyelésnek azzal a lehetőségével és tisztaságával, mint a természettudományokban, amely képessé tenne ugyanannak a jelenségnek hasonló leírására. De a megfigyeléseket megoszthatjuk egymással és vitázhatunk róla, azért, hogy meggyezésre jussunk, amely előbbre visz.

Mostantól kezdve a Jézus élete-kutatásnak ezen az úton kell haladnia és ezt a módszert alkalmaznia. A forma- és kiadás-történet hatása oly erős, hogy ennél kevésbé következetes és pontos eljárás nem is lehetséges. Egészen világos, hogy a forma-történet, de különösen a kiadás-történet lényegesebben megnehezítette a Jézus élete-kutatást, amint azt valaha is gondolták volna, de ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a bibliakutatás állandóan fejlődik, és képes arra, hogy kielégítse a megnövekedett igényeket.

A kiadás-történet tényleges hatása abban mutatkozik meg, hogy egy sor igen komoly kérdést vet fel, amelyek a Jézus élete-kutatást motiválják, különös tekintettel a Jézus élete-teológiára. Az első ilyen kérdés, hogy vajon igazolható-e az a felfogás, amely szerint a történeti Jézus a kijelentés és a keresztény hit központja. Ez a kérdés azért is fontos, mert éppen a kiadás-történet mutatta meg, hogy ez a felfogás mennyire idegen az egész Újtestamentumtól.

Egyébként az mindig nyilvánvaló volt, hogy a történeti Jézus fogalma idegen az Újtestamentum számára, minthogy idegen lett volna az ókori világ bármelyik dokumentuma számára. Amikor mi a „történeti“ kifejezést használjuk, azt értjük: „tényleges“, „amint a valóságban volt“, és állandóan különbséget teszünk e fogalom és a későbbi hozzátoldások vagy értelmezések között. De az ókori ember egyszerűen nem így gondolkozott. Mi tehát újból és újból fel akarjuk fedezni a mi értelmezésünk szerinti történeti alakot olyan iratokból, amelyek nem osztják a mi szemléletünket. Továbbmenően számolnunk kell azzal a ténnyel is, hogy ezeket az iratokat a mienkétől alapvetően különböző világnézetű emberek írták. Az Újtestamentum emberei számára pl. az angyalok megjelenése, a démonok rontó hatása, a megnyilatkozó ég az alászálló galambbal, mind olyan eseményeknek számítottak, amelyek a valóság birodalmába tartoznak. Számunkra pedig, akik a tudományos világszemlélet alapján állunk, mindez a legenda és mítosz világába tartozik.

Am ezek a kérdések egyike sem új, és nem a kiadás-történet hatásként kerültek felszínre. Mindig is jól ismerték azok a bibliakutatók, akik érdekelve voltak a „történeti Jézus kérdésében“. De annak elismerése, hogy az evangéliumok nem a szó valódi értelmében vett történeti források, még nem jelenti azt, hogy nem nyújtanak semminemű történeti tájékozódást számunkra.

A legbonyolultabb tényező az újtestamentumi iratok, és sajátosan az evangéliumok esetében az, hogy az ősegyház, amely nem rendelkezett a mi értelmezésünk szerinti „történeti“ fogalmával, ugyanakkor pedig egy erős vallásos élmény hatása alatt állott, nem látta fontosnak különbséget tenni a történeti Jézus, Názáreti József fia eredetileg elmondott szavai és azok között, amelyeket az egyház a hagyományban neki tulajdonított. Ebben a tekintetben az Újtestamentum lényegesen különbözik a zsidó rabbik és görög filozófusok feljegyzéseitől. Bármelyik esetben, legyen az Szókratész, a görög filozófus, Johanan ben Zakkai, a zsidó rabbi vagy Názáreti Jézus, nekünk az lenne a feladatunk, hogy elkülönítsük a hiteles anyag eredeti magvát a sajátos hagyományban kialakult hozzátoldásoktól és értelmezésektől. Az Újtestamentum esetében azonban még van valami, amit figyelembe kell vennünk: a feltámadott Úr Jézus jelenlétének a tudata az egyes hívő vagy az egyház vallásos élményében és az a meggyőződés, hogy ez a Jézus, aki most beszél, azonos azzal, aki valamikor beszélt és tanított.

Ez az a pont, ahol a kiadás-történet hatása igazán megmutatkozott, mert felfedte és érthetővé tette számunkra, hogy annak az anyagnak nagy része, amelyet Galileában vagy Judeában prédikáló Jézusnak tulajdonítottak, valójában ahhoz a Jézushoz tartozik, aki az őskeresztény egyházban prédikált egy prófétán, apostolon vagy evangélistán keresztül.

Már láttuk a Cezarea Filippi úti perikopa tárgyalásakor, hogy pl. a Mk 8,39 és 9,1-ben található két, Jézusnak tulajdonított mondás közül az első egy keresztény tanítótól származik, míg a második az evangélista saját alkotása. Ugyanígy a Máté-evangélium változatában a kulcs gondolat: Péter megbízatása (Mt 16,18kv) szintén az evangélistának tulajdonítható, aki a feltámadott Úr megbízási parancsát a feltámadási történetből az evangéliumi történet Jézusának szájába adja. És éppen ez a kérdés lényege: az evangéliumi történet Jézusa egy és ugyanazon időben azonos a történeti Jézussal, József fiával, a felmagasztosult Úrral — Péter feltámadási látomásából — és Isten Fiával, aki az evangélistát irányítja, hogy az üldözött keresztény gyülekezeteknek a végső reménység jegyében vizsgáztatást és hitet adjon. Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik tehát, hogy evangéliumok Jézusának hangja egyben, a keresztény egyház élő hitélményének a hangja is, s hogy az evangélista, valamint a hagyomány, melyet művében közvetít, teljes mértékben érdektelenek abban, hogy ez az élmény egyáltalán kapcsolódik-e ahhoz, ami Galileában és Judeában elhangzott vagy történt a keresztesítés előtt.

Mindez erősen kérdésessé teszi a Jézus élete-teológia létjogosultságát, ill. annak igazolását. Ha a Márk-evangélium Jézusa azonos Márk és gyülekezete keresztény hitélményének Jézusával, akkor az a törekvés, hogy a történeti Jézust tegyük a keresztény hit középpontjává és forrásává, semmiképpen nem alapozható az Újtestamentumra. Már korábban is az volt a vélemény, hogy sem a páli levelek, sem a jánosi iratok vagy a katolikus levelek nem tanúsítanak olyan állásfoglalást a földi Jézussal kapcsolatban, amely indokolná a történeti Jézus központi helyét a keresztény teológiában. Nem véletlen, hogy a Jézus élete-teológia megjelenése szorosan kapcsolódott a Márk-i hipotézis elfogadásához. Amikor a kiadás-történet megcáfolta e hipotézis helyességét, akkor tulajdonképpen a Jézus élete-teológia alapjait ingatta meg.

3. Az evangélium természete

Természetesen nem ez a negatív jellegű irányulás a jellemző. A kiadás-történet ugyanis sokkal többet tett. Minthogy megnehezítette a Jézus élete-teológia igazolását: felfedezett valamit az „evangélium“ természetéről. Amikor erről beszélünk, mindig arra kell gondolnunk, hogy az „evangélium“ az őskereszténység egyedülálló irodalmi terméke. Az Újtestamentum minden más könyvének megvan a maga irodalmi hasonmása. Hiszen mások is irtak leveleket, híres emberek cselekedeteiről krónikákat, apokaliptikus hangvételű beszédeket, de csak egyedül az őskeresztény egyház írt „evangéliumokat“. Ezért ezek az iratok magukon hordozzák az őskereszténység hitének sajátos vonásait.

A kiadás-történet ennek a páratlan irodalmi alkotásnak a megértéséhez segít hozzá, amikor kimutatja, hogy milyen mértékben érvényesült az evangélistának vagy a hagyomány egy más közvetítőjének a teológiai felfogása az evangélium anyagának megformálásában; amikor annak elismerésére készlet, hogy az evangélium nem Jézus nyilvános működésének a története, amint az egy adott időpontban lejátszódott, hanem inkább a keresztény hitélmény története. Ugyanakkor azonban a keresz-

tény hitelménynek ez a története Jézus nyilvános működése krónikájának a formáját ölti magára, és bizonyos részei ténylegesen erre a működésre való visszaemlékezésen épülnek. Márk evangéliuma a prototípus, amelyet aztán a többiek átvettek. Az evangélium sajátos keveréke a történeti visszaemlékezésnek, a hagyomány értelmezésének és a szerző szabad alkotói tevékenységének; másszóval különös egyvelege a történelemnek, legendának és mítosznak.

Már szóltunk arról a negatív hatásról, amelyet a kiadás-történet szemlélete a Jézus élete-kutatásra tett, és kétségessé tette a Jézus élete-teológiát is. Az éremnek azonban két oldala van, s nekünk a pozitív hatást is meg kell ismernünk. Itt mindjárt két dolgot kell előljáróban megjegyeznünk: az evangélium természete azt mutatja, hogy a kijelentés helye nem a történeti Jézus működése, hanem a keresztény hitelmény valósága; a kettő között azonban tényleges folytonosság van.

Az evangélium jelenlegi formájában, valamint a mögötte levő hagyomány is az őskereszténység hitvéleményét tükrözi. Jézus tanítását először azért gyűjtötték össze — amint azt a Q forrással kapcsolatos kutatás megállapította —, hogy folytassák Jézus eszkatológiai prédikálását. Úgy hitték, hogy a feltámadás igazolta Jézust és az Ő Isten országáról szóló prédikálását, és éppen ezért a jövő reménység, amelyet a prédikálás képviselt, még mindig érvényes, sőt érvényesebb, mint volt, mert Isten maga igazolta Jézust. Így a prédikálás folytatódott, jöllehet a reménység formája megváltozott: Isten eszkatológiai tevékenységének általános várakozása helyett — amelyet Isten országa fogalma képviselt —, most a konkrét várakozás lépett előtérbe, melyet Jézusnak mint Úrnak vagy Ember fiának közeli eljövetele képviselt. E reménység-összefüggésben Jézus prédikálása az ősegyház prédikálásaként folytatódott és az ő tanítása mint eljövetele való előkészület.

Ez az a pillanat, amikor az evangéliumok által képviselt hagyomány elkezdődik, és mi éppen ebben figyelhetjük meg Jézus és az ősegyház közti folytonosság jellegét. Az ősegyház abbéli hitében meggyőződve, hogy a feltámadás igazolta Jézust, hirdette az ő eljövetelét, éppen mint nem sokkal azelőtt ő hirdette az Isten országát, és készítette elő tagjait erre az eljövételre tanításainak állandó ismétlése által. A folytonosság tehát valóságos, s ezért a történeti Jézus működését úgy kell tekintenünk, mint amelynek nagy jelentősége van az őskereszténység hite szempontjából.

Már a kezdet kezdetétől rendelkezünk tehát azzal a helyzetismerettel, amelyik jellemző volt az újtestamentumi kereszténységre, s amely nagyszerűen tükröződik az „evangéliumi“ irodalmi forma megalkotásában. Ezt a helyzetet úgy is leírhatnánk, mint amelyben a múlt, jelen és jövő közti különbség teljesen eltűnt. A kulcs a jelen élménye volt, amely nélkül a jövő kilátástalan lett volna, a múlt pedig igen hamar feledésbe merült volna. Éppen ez élmény által szereztek meggyőződést, hogy Jézust, akit a múltban ismertek, újból ismerni fogják.

Az evangéliumi hagyomány e fontos kérdésének jobb megértéséhez segít hozzá az Ember fia-mondások vizsgálata. Az ősegyház eszkatológiai reménységét az apokaliptikus jellegű Ember fia-mondások megalkotása által fejezte ki, amint azt Mk 8, 38-ban láthattuk, annak korábbi részletes tárgyalásánál. Ugyanabban az időben más hasonló mondások is keletkeztek, amelyekben Jézusnak mint Ember fiának jövőbeli ha-

talmát az ő múltbeli működésének kifejezéseiben fogalmazták meg. Legjobb példa erre Mk 2, 10: „Hogy pedig megtudjátok, hogy az ember Fiának van hatalma e földön a bűnöket megbocsátani...” Ezekben a mondásokban Jézus már azzal a hatalommal cselekszik, amellyel mint eljövendő Ember fia fog tevékenykedni. Az Ember fia jövőbeli tevékenysége és Jézus múltbeli nyilvános működése azonosulnak. Így láthatjuk összefolyni a múltat, jelent és jövőt, amelynek eredményeként létrejött az evangélium-típusú irodalmi forma mint az őskeresztény egyház egyedülálló alkotása.

Összegezve az elmondottakat, a kiadás-történet valóban jelentős eredményekkel gazdagította a bibliakutatást. Az általa nyújtott új szemlélet birtokában ma már sok kérdést másként látunk és értékelünk, mint a múltban. Nekünk unitáriusoknak kötelességünk megismerni és elsajátítani a tudományos kutatás módszereit és eredményeit, mert biblia-teológiánk csakis ezeken épülhet fel. Az evangéliumok új értelmezése s főként a történeti Jézus az eddiginél valósághűbb beállítása az újtestamentumi teológiában még inkább hozzásegítenek, hogy megszilárdítsuk hit- és életfelfogásunk Jézus-képét.

EGYED AKOS

BERDE MÓZES 1848-BAN

1. Berde Mózes sokirányú és több évtizedes tevékenységének napjainkban minden bizonnyal legkevésbé ismert időszaka az, amely 1848—1849-re, a forradalom idejére esett. Erről az elmúlt két évben több alkalommal meggyőződhattunk, ugyanis a polgári forradalom 125. évfordulójára emlékeztető írások Berde Mózesről alig vagy egyáltalán nem ejtettek szót.¹

Berde alakja az 1848-al foglalkozó történeti munkákban tulajdonképpen akkor kezdett halványulni, amikor a századfordulón s főleg az utóbbi három évtizedben a Gábor Áron-kutatás meglehetősen fellendült. Ugyanis vonzóbb és hálásabb téma volt írni a háromszéki Habsburg-ellenes önvédelmi harc legendás népi forradalmár hősről, mint az említett mozgalom politikai vezetőjéről, akinek a pályája nem volt teljesen töretlen, mert nem volt mentes egyes megingásoktól. Ez a szubjektív történetírói álláspont végül is súlyos tárgyi tévedések forrása lett, hiszen manapság már nem egy összefoglaló jellegű történeti munkában hiába keressük a Habsburg-ellenes népi önvédelmi harc vezetőjének, Berde Mózesnek a nevét. Ennek pedig egyenes következményeként a mai fiatalok tudatából Berde Mózes emléke jórészt kitörlődött.

A fent érintettekkel kapcsolatban nagyon világosan szeretnénk lezögezni: messze álljon tőlünk úgy idézni Berde Mózes emlékét, hogy valamiféle Gábor Áron „deheroizálás” legyen belőle! Ellenkezőleg: arra kell törekednünk, hogy a tények minél valósághűbb értékrendjének felvázolása által a székely népi forradalmár emléke tisztábban álljon előt-

tünk, mint eddig, hogy alakját a legendák birodalmából — ahova főként a szépirodalom emelte — visszahelyezzük abba a történelmi közegbe, amelyben tevékenykedett, ahol valóságos hős lehet, valahogy úgy, mint a maga helyén Garibaldi.

2. 1848. tavasza új helyzet elé állította az értelmiségieket is: hirtelen kellett állást foglalniuk abban a nehéz kérdésben, hogy milyen párthoz, csoportosuláshoz csatlakozzanak, a társadalom újrarendezéséért harcolók táborához-e, vagy a status quo híveihez, esetleg a félrehúzódkhoz. Berde Mózes már jónevű ügyvéd volt, amikor 1848. nevezetes tavaszán a fent említett dilemma benne is felvetődött. Azonban a döntés nála nem vezetett hosszas elbizonytalankodáshoz, mert szülőföldje rövidesen megválasztotta — és ez itt szó szerint értendő — érdekei képviselőjének. Ennek folytán ő már a forradalom első heteiben jelentős és felelősségteljes hivatalt vállalt; tegyük itt hozzá: rendkívül felelős tisztségeket töltött be egészen 1849 júliusáig. A kezdetekről és a szándékról így vallott 1850-ben: „1848 márciusa, amikor a politikai körülmények 8 éves pályámról leszorítottak, és Háromszék követjévé választatám anélkül, hogy kerestem volna; azon hitben, mintha mostan lenne ideje rabigába görbesztett székely katonanépen segíteni és százados jármát szétrombolni, és azon meggyőződésben, hogy nekem jutand a szerencse hozzájuk azon örvendetes üzenettel hazatérni »szabadok vagytok, vége szolgálótoknak« —, elvállalám.“³

Valóban, Berdét 1848 tavaszán Háromszéken a határőr katonai rendek képviselőjükké választották és ő hűségesen szolgálta őket, előbb a kolozsvári, majd a pesti országgyűlésen. Az egyik főkérdés 1848 tavaszán a Habsburg-birodalom céljai érdekében létrehozott határőri intézmény lehetőleg azonnali megszüntetése volt. Nem Berdén múlt, hogy véglegesen ezt a kérdést csak a székely nemzeti gyűlésen sikerül rendezni 1848 őszén. Mint ismeretes az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés kiindulópontja lett Háromszék önvédelmi harcának is, természetesen következményei által. Eredetileg Agyagfalván a székely székek védelmének megszervezéséről kellett volna gondoskodni, de a körülmények miatt a gyűlés vezetőségének többsége az azonnali katonai akció mellett döntött, s október 20-a körül a székely katonai tábor kiindult a Habsburg-hatalom erdélyi hadereje ellen, melyet a General Commando irányított.⁴ A székely tábor kiindulásának a kérdésében Agyagfalván heves viták sorozata robbant ki. A Berzenczey László vezette radikálisok az azonnali hadbaszállást követelték, míg a mérsékelték a megütközés elkerülése mellett szálltak síkra, mert a csapatok többségét a harc vállalására még alkalmatlannak tartották. Ezt az álláspontot védelmezte teljes meggyőződéssel és jóindulattal Berde Mózes is.⁵

Berde 1848 szeptemberétől Háromszék kormánybiztosa volt s ebben a minőségében vett részt az agyagfalvi gyűlésen is. A már érintett itteni állásfoglalásából arra lehetne következtetni, hogy azoknak (a később békepártiaknak nevezett) táborához tartozott, akik a Habsburg-hatalommal szerettek volna kibékülni. A valóságban nem erről van szó: Berde Mózes híve volt és az is maradt a nemzeti és polgári szabadságnak, de ellenezett minden elhamarkodott akciót, amely háború veszedelmét idézhette elő a jobban felszerelt és jobban szervezett császári erőkkel. Egyébként is Berde 1848-as tevékenységére nem az agyagfalvi magatartása a jellemző, hanem sokkal inkább a Háromszéken 1848 őszén

és telén kibontakoztatott Habsburg-ellenes önvédelemben vállalt szerepe. Indokoltnak látjuk, hogy a továbbiakban ezt a kérdést tárgyaljuk.

3. Háromszék önvédelmi harcának emléke úgy él a köztudatban — főleg az irodalmi feldolgozások nyomán —, mint a lelkesültség csodája, ahol a forradalmi háború feltételei egyik pillanatról a másikra szinte a „semmitől” születtek meg. Erre a legendára jobb példát keresve sem lehetne találni annál, amely szerint Gábor Áron november 23-án indult el ágyút önteni s 28-án már be is mutatta Sepsiszentgyörgyön a közben elkészült két ágyút. Ez utóbbi történelmi tény⁶, de azt a megjegyzést kell hozzáfűznünk, hogy az ágyúöntést Gábor Áron korábban, hetekkel azelőtt kezdte meg s a sikerig sok nehézséget és kudarcot kellett leküzdenie, és hogy többek támogatásával vitte végbe valóban bámulatraméltó tettét. Anélkül, hogy a lelkesültség nagy jelentőségét kétségbevonók, azt is látnunk kell, hogy Háromszék Habsburg-ellenes népi önvédelmi harcának feltételeit tudatos és szívós szervezőmunka hívta létre s magát a harcot is az tette lehetővé. És ez nem is lehetett volna máskepp olyan rendkívüli körülmények között, amikor a székely haderő gyors felbomlása után a General Commando csapatai megszállták Maros- és Udvarhelyszék területét, „semlegességre” kényszerítették Csíkszékét, miközben a Barcaságon nem jelentéktelen katonai erőt vonultattak fel Háromszék ellen. Nos, az önvédelmet lehetővé tevő szervezőmunkában Berde Mózes talán mindenkinél több lett.

Berde tevékenységének nyomonkövetését ott hagytuk abba, hogy Agyagfalván ellenezte a székely tábor azonnali kiindítását a Habsburg-erők ellen. Mivel nem fogadták el azon tervét, hogy két heti felkészítési időt biztosítsanak a haderőnek, Berde nem vett részt a táborozásban, hanem hazasietett Háromszékre. Itt szeretett volna bizonyítani s valóban bizonyított: olyankor látott hozzá a szék megszerzéséhez, amikor a legtöbben, főként a székely tábor szétszéledése után, teljesen reménytelennek ítélték meg a szék helyzetét. Berde jól ismerte a székely s mégjobban a háromszéki társadalmi viszonyokat és a legfontosabbal, az önvédelem előfeltételének a létrehozásával kezdte meg működését. *Tulajdonképpen szerepe 1848 őszén Háromszéken az volt, hogy személye és politikája által biztosította a rendekre és osztályokra tagolt, belső ellentétektől is megosztott kis társadalom összefogását, erőinek szövetségét s egységes kiállítását a teljes Habsburg-hatalmat restaurálni kívánó General Commando hadereje ellen.* Ezt már Jakab Elek is így látta.⁷

Annál érdekesebb történelmi kérdés ez, mivel Berde nem volt forradalmár, és az önvédelmi forradalmi háború idején is megmaradt baloldali szabadelvű liberális politikusnak, Berde valódi szerepe értelmezésének kulcskérdéséhez érkeztünk. Azok a kortársak, akik ezt nem ismerték fel, vagy a radikális forradalmiságot kérték számon tőle (Március Tizenötödike című lap) vagy — mint a General Commando — felforgató tevékenységgel, ultra-forradalmisággal vádolták — ezúttal a másik oldalról. A valóság pedig az volt, s ezt látni fogjuk, hogy a társadalmi erők szövetségének a kiépítésében Berde Mózes sikereit éppen az előbb érintett sajátos helyzetének köszönhette.

4. Háromszéken 1848. október végén Berde Mózes vezetésével háromtagú kormány alakult. Ennek első jelentős intézkedései közé tartozott, hogy népgyűléseken kihirdette az agyagfalvi határozatokat s kiáltvánnyal fordult a szék lakosságához, melyben a polgári szabadság elvei

mellett tett hitet Abban a következőket szögezte le: „*Jogban és kötelességben a szék minden polgára egyenlő*“ s következképpen „*az eddig fennállott katonáskodási rendszer*“⁸ megszűnik. (A kiemelés tőlem — E. Á.) Ezekből következően a volt nemeseket, határőröket, jobbágyokat és zselléreket, városi polgárokat és tisztviselőket s minden kategóriájú értelmiségieket, függetlenül vallásukra és nemzetiségükre, a törvény előtt egyenlőnek tekintették, akiket egyenlő polgári jogok és kötelezettségek illetnek meg. Bár ezek az elvek a polgári társadalom későbbi gyakorlatában nem érvényesültek teljesen következetesen, kinyilatkoztatásuk akkor Háromszéken talán minden másnál fontosabb volt. És itt nem árt utalnunk arra, hogy bár a fenti elveket már a forradalom kitörésekor kimondották, s azokat részben a kolozsvári országgyűlés is elfogadta, mégis Háromszéken és Csíkban a régi rendszerű határőri intézmény még állt s nem volt véglegesen rendezve a jobbágyok és zsellérek felszabadulásának mindennél fontosabb társadalmi kérdése sem.⁹ Berdeék határozata tehát a legjobbkor jött, mert a Habsburg-hatalmat képviselő General Commando erőivel való megütközés küszöbén a társadalom szövetségét volt hivatott biztosítani. S ezt a célt elő is segítette, mert amint a kérdés egyik kitűnő ismerője írta, az említettek nyomán az osztályok közötti súrlódások legfőbb lapja megszűnt.¹⁰ És ezáltal sikerült megakadályozni egy olyanszerű belső társadalmi forrongás fellángolását, mint amilyen Udvarhelyszéken éppen akkor következett be, amikor Heydte császári kapitány csapatai a szék megszállását hajtották végre. Háromszéken Berdeék voltaképpen megteremtették a Habsburg-ellenes önvédelem társadalmi, népi bázisát, s lehetővé tették a népi tömegek bekapcsolódását a forradalom vívmányainak és a szülőföldnek a védelmébe. Itt jegyezzük meg, hogy ennek a politikának köszönhetően a székely magyarság mellett számos paraszti sorú román család is részt vett a közös erőfeszítésekben, főként a Háromszékhez csatlakozott volt Felső-Fehér megyei falvakban (Árapatak, Előpatak, Hidvég és a többi).¹¹

Milyen tényezők játszottak közre Berde politikai koncepcióinak kialakulásában?

Amint életírója, Benczédi Gergely írta, először is a családi örökség.¹² Berde a háromszéki Laborfalván született, elszegényedett gyakorlatonai családban. Apját a határőri intézmény akadályozta meg a tanulásban (akárcsak később Gábor Áront) s amikor 1834-ben többedmagával mozgalmat indított a határőrök terhének könnyítésére, még rövid idejű börtönbüntetést is szenvedett.¹³ Érthető tehát, hogy a katonai rendszer haladásgátló szerepét gyakorlatilag is és általánosan is ismerő Berde Mózes egyik életcéljának az osztrák mintájú határőri rendszer eltörlését tartotta. Ezért sietett a forradalomban közügyi szerepet vállalni.

Elmondhatjuk, hogy e társadalmi réteg érdekeiért következetesen küzdött, sokszor nagyon befolyásos arisztokraták ellenében is. Utóbbiak károsnak ítélték meg a már készen álló haderő — így a határőr székely ezredek — feloszlását, egyáltalán nem számolva a határőrök vágyaival, akik nagyon gyűlölték azt a határőri rendszert, amelyhez a madéfalvi veszedelem emléke társult. Berde azt vallotta: a katonai terhekben ezután minden társadalmi rétegnek osztoznia kell. A székely katonai rend, érvelt tovább Berde egy parlamenti vitában 1848 nyarán, „Magára nézve kivételt nem kíván. Ő alkotmányellenes, igazságtalan, szerénytelen len-

ni nem kíván. Egyenlő jogot, egyenlő kötelességet óhajt.“ Majd egyesek ellenkező vélekedésére frappánsan válaszolt: „Legyünk igazságosak. Ez a legjobb politika.“¹⁴

Természetes, hogy Berde és politikája népszerű volt a határőri rendeknél s ez 1848 őszén jól gyümölcsözött, mert a szék lakosságának többséget alkotó határőrség felsorakozott az önvédelem zászlói alá.

Meg kellett persze nyerni a többi társadalmi erőket is, így a nemesiséget, amely Háromszéken jelentős erőt képviselt. Berde szabadelvű politikáját hajlandó volt követni a kis és középnemesség. Joggal írta Jakab Elek kettős kötődéséről: „A székely katonaság szerette benne a katonafiút, a nemes művelt embert.“¹⁵ S végül meg kellett nyerni a jobbgyságot, amelynek a magatartása nem kis mértékben befolyásolta az erőviszonyok alakulását.

Kétségtelen, hogy a már említett polgári egyenlőségi elvek közzététele, alapot teremtett arra, hogy a volt jobbagyokat és zselléreket is megnyerjék a szövetség ügyének, de nehézséget okozott, hogy Berdének nem voltak közvetlen kapcsolata a parasztság felé. Mégis, amint a tények bizonyítják, az a vezetési módszer, amelyet Berde kialakított, ezen is segített. Módszerei humanusak és a lehető legközvetlenebbek voltak. Humanizmusát illetően talán elég lesz hivatkoznunk arra, hogy az önvédelem mintegy három hónapja alatt egyetlen embert sem végeztek ki Háromszéken (az áruló Balázs őrnagy kivételével). Ami a közvetlenséget illeti, kézzelfogható tényekre hivatkozhatunk. Már október 31-én köriratban értesítette a falvakat: „a Központi Bizottmány tanácskozásai nem titkon tartanak, sőt azokban részt venni kívánókat szívesen fogadja.“¹⁶ Az ilyen szellemű politikai vezetés által a régebbi rendi jellegű székgyűlésekkel szemben a nagy tömegeket mozgósító népgyűlések kerültek előtérbe, amelyek vagy a székgyűlésekkel együtt, vagy azokkal párhuzamosan ülészttek s a legtöbb alkalommal előbb hoztak határozatokat azokon, mint a hivatalos intézmények. A hajdani öngazgatási szervek valósággal felelevenedtek s a közös erőfeszítés szerveivé váltak. Így sikerült a szunnyadó népi energiák felszabadulását biztosítani s azokat a közös cél: a Habsburg-ellenes népi védelem szolgálatába állítani.

Mi sem volt jellemzőbb azokra a népgyűlésekre, mint a vezetők és a nép közismert párbeszédei, vagy — hogy még egy ismertebb tényre hivatkozzunk — Gábor Áron és a katonai vezetők közti nyílt szóváltás, melynek egyik felejtethetlen épizódja Gábor Áron ágyúöntési fogadalma volt. Gábor Áron éppen e népgyűlések által vált igazi népvezérré s példája a helytállás szimbólumává.

Tudjuk, nagy hiba volna mindezt csak Berde vezetési módszerének a javára írni; az említett hangulat kialakításában számos tényező hatása érvényesült. De még akkor is igaz, hogy a Berde által kezdeményezett módszernek volt köszönhető például a radikális értelmiségiek és forradalmárok — Gál Dániel, Biró Sándor, Matskási Antal és mások — pártjának, az ún. Kiskomiténak szabad tevékenysége. Ez a párt, melyhez népi forradalmárok — Gábor Áron, Turóczy Mózes és mások — is hoztártartoztak, azért volt a legjelentékenyebb mozgósító erő, mert a népgyűléseken a hangadó szerepét vitte. S mert a néptömegek mozgósításának tulajdonképpeni művét a benne tömörülő értelmiségiek és népi forradalmárok végezték el. S végül azért volt felbecsülhetetlenül fontos

a Kiskomité szerepe, mert „nyomás alatt tartotta“ az ingadozókat és a vezetőket, magát Berdét is.¹⁷

5. Azt mondtuk e rövid dolgozat elején, hogy Berde mindent elkövetett a szék védelmi erejének növelésére. Valóban, egyes források szerint már az agyagfalvi gyűlésen érdeklődött az ágyúöntés lehetősége felől¹⁸, majd október 14-én már Gábor Áronnal tárgyalta meg, ezúttal már Háromszéken, a kérdést.¹⁹ Ezt követte a lópor-, gyutacs és salétromgyártás megszervezése, természetesen az arra alkalmas személyek segítségével. Jellemzőnek tartjuk, hogy a népi tehetségek felkutatása a mozgalom egyik erőforrása volt.

Háromszék kormánya már október végén és november elején szaporította a nemzetőri alakulatok számát, majd hadsereggé szervezte az arra alkalmas összes férfiakat, annyira, hogy a legkritikusabb napokon tíz-tizenkétezer fegyveres gyűlt össze a táborokban. Ugyanakkor — s ez ismét jellemző volt Berdére — megpróbálta tárgyalások útján elhárítani a szék megtámadásának veszélyét. A tárgyalások érdekében valóságos kis diplomáciai testületet szerveztek, mely már november 13-án elindult a szék üzenetével Nagyszeben felé a General Commandóhoz. Azonban a küldötteket Brassóban feltartották, s itt kénytelenek voltak bevárni Puchner válaszát. Puchner tábornok teljes és feltétel nélküli meghódolást követelt.²⁰ Mivel ezt Háromszék a leghatározottabban visszautasította, nem maradt más választás, mint a fegyveres önvédelem.

A fegyveres önvédelem elhatározására november 28-án Sepsiszentgyörgyön hatalmas népgyűlés keretében került sor. Ez alkalommal a „feladás“ és a „védelmi“ párt harcáról az utóbbi került ki győztesen. „A tanácskozó népgyűlés ugyan e napon egyhangulag kimondá“ az önvédelmet. Az akkor keletkezett jegyzőkönyv-töredék, amely valamilyen véletlen szerencse folytán ránk maradt, kilenc pontban összegezi a történeteket. Első pontja szerint Berde Mózes (és Horváth Albertet) megválasztották a politikai ügyek intézésére. Katonai főparancsnokká Dobai Károlyt, a második székely határőr gyalogezred volt főparancsnokát nevezték ki. Tehát kettős hatalom keletkezett: polgári és katonai. A végrehajtó hatalom az ún. Kormányzó Hivatal kezében összpontosult, amelyet Berde vezetett. Berde november 30-án körlevélben fejtette ki, hogy az önvédelmet egyedül a népi áldozatvállalás viheti sikerre.²¹ Már ezt megelőzően megkezdődtek a csatározások.

A fegyveres önvédelem végül is sikerre vezetett, mert a széklet a császári csapatoknak nem sikerült megszállniuk.

6. Berde Mózes szerepének tisztázása rendkívül egyszerű volna, ha nem történt volna meg az árapataki szerződés megkötése, mégpedig Berde közreműködésével. Ezt a szerződést a kortársak egy része szűkegtelennek tartotta. Ezekkel szemben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Háromszék önvédelmében a kimerülés jelei is felbukkantak s arról sem, hogy Berdeék mit sem tudtak Bem tábornok közeledéséről s a General Commandó elfogadta Háromszék legfőbb feltételeit. Tehát az árapataki békekötés nem semmisítette meg az önvédelem vívmányait (bár megnehezítette a szék újjászervezését Bem megérkezésekor). S ha ez így van, a história művelői Berde Mózes helyét csakis a szabadságharcosok között jelölhetik ki, Gábor Áron, Gál Dániel, Biró Sándor és

mások mellett. Orbán Balázs, aki pedig nem osztogatott babért ott, ahol nem kellett, ezeket írta: „Berdének mind „a rend és egyetértés fenntartásában, mind a hadkészületek és hadviseléshez szükséges mindennemű kellékék előállításában, kétségtelenül nagy érdemei vannak.“²²

JEGYZETEK

1. E tanulmány megírása óta megjelent e sorok írójának *Háromszék 1848—1849* (Bukarest 1978; új kiadása, 1979) című könyve, valamint Kálnoki Kis Tamás *Berde Mózes kormánybiztos 1849-ben* (Levéltári Szemle 1976. 1. sz. 105—180) című tanulmánya.
2. Bővebben foglalkozom Berde Mózes és Gábor Áron szerepével a „Háromszék 1848—1849-ben“ című munkámban.
3. Az Unitárius Konzisztórium Levéltára Kolozsvár. Berde Mózes hagyatéka. Az 1850. évi napló.
4. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re*. Budapest, 1880, 394.
5. Nemes anya Udvárhelyszéken kebelezett agyagfalvi téren, az ugynevezett Font-sika-pataka mellett őseink tanácskozó és törvényhozó helyén 1848. október 16-án kezdődött és hidvégi Mikó Imre kincstárnok általunk megválasztott székely atyánkfia elnöksége alatt folytatott általános székely nemzeti gyűlés jegyzőkönyve. H. és é. nélkül. 3—4.
6. Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben*. Kolozsvár, 1896, 23, 43.
7. Jakab Elek: i.m. 457, 505.
8. Kővári László: *Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez*. Kolozsvárt, 1861, 111.
9. Egyed Ákos: *Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkedés történetéhez Háromszéken (1848—1849)*. Aluta, 1971, 235—274.
10. Bakk Endre: *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely, 1896, 349.
11. Állami Levéltár Kolozsvár. Az 1848—49-i Erekyemúzeum. Életrajzok B., G., Gy., M., N., O.
12. Benczédi Gergely: *Berde Mózsá életrajza*. Budapest, 1901, 11.
13. Állami Levéltár Kolozsvár. Az 1848-as törzsanyag. Számozatlan.
14. Uo.
15. Jakab Elek: i.m. 457.
16. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy. Kézdivásárhely város lt. 87/1848.
17. Uzoni Béli Gergely Jegyzőkönyve 1848-ról. Állami Levéltár Kolozsvár. Az 1848-as törzsanyag. Számozatlan; 1. még *Történelmi Lapok* 1896. augusztus 1—15.
18. Dániel Gábor visszaemlékezései. Szeged, 1938, 22.
19. Jakab Elek: i.m. 435, 505.
20. Béli Gergely: Jegyzőkönyv, idézett helyen.
21. Körlevele a négy királybíróhoz, Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Honvédelmi Bizottmány iratai, 3. csomó.
22. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. Pest, 1869, 187.

BINDER PÁL

A SCHÄSSBURGER—SEGESVÁRI CSALÁD ÉS A KOLOZSVÁRI HELTAI NYOMDA

A kolozsvári nyomda XVI. századi történetével foglalkozó kutatók már régebben felfigyeltek a Schässburger—Segesvári család szereplésére. Aelius Donatus latin nyelvtankönyv Molnár Gergely által átdolgozott

1583-as kiadásának címlapján a következő sor olvasható: „Clavdiopoli MDLXXXIII typis Gasparis Schesspurgensis.“⁴¹ Az 1583-ban könyvnyomtatóként felbukkanó Caspar Schässburger-el 1587-ben ismét találkozunk, ekkor Hertel Péterné szül. Heltai Borbálával együtt, aki a néhai idősebb Heltai Gáspár papírmalmának társtulajdonosa volt.²

A Segesvári család művelődéstörténeti szerepével újabban Jakó Zsigmond³ és Herepei János⁴ foglalkozott. Herepei a következőképpen foglalja össze Jakó Zsigmond professzor erre vonatkozó kutatásait: „Jakó [...] nagyon helyesen tételezi fel, hogy az a Schesspurger János, akit Heltai papirosmalmának 1563-ban történt létesítésekor szakértőképpen Krakkóba küldött azzal a *Kewnyomtatho Jánossal* azonos, aki bizonyos végzett munkáért 1557-ben készpénzt kapott a várostól. De ugyancsak azonosítani meri az 1563-ban itt könyvkereskedési jogot nyert Johannes Schesspurgerrel, más névvel Johannes Schulthtal, valamint Johannes Bibliopolával.“⁵ Herepei János a tipográfus Segesvári Gáspárt feltételelesen Segesvári Domokos kolozsvári óvárbeli lakos fiával azonosítja, Segesvári Bálint Kolozsvári krónikáiról viszont Segesvári Gáspár fiának tartja.“

A kolozsvári nyomda 1592-es kiadványai között volt egy öröknaptár is. A „CISIO“ magyar nyelven“ címlapján olvashatjuk, hogy „A könyvnyomtató által magyarra fordított és vyiolan ki adatot Colosvarat 1592“. A tartalommutató után, Kolozsvár 1590. május 21-i kelettel, következik az előszó: „A keresztyén olvasónak kíván a kolozsvári könyvnyomtató Gáspár az Istentől minden testi és lelki jókat.“ A RMNy szerkesztői (Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos) 1971-ben a következőt írják a könyvnyomtatójáról: „A könyvnyomtató azonban, aki a címlap szerint e művet magyarra fordította, és aki magát az ajánlás végén *kolozsvári könyvnyomtató Gáspárnak* írta alá, aligha volt az ifjabb Heltai Gáspár. Ez utóbbi neve anyja halála után ugyanis a kolozsvári nyomtatványokon csak 1584 és 1586 között olvasható, és 1586-ban tanulónak írta magát. Egyébként az idősebb Heltai Gáspár özvegyének halála, 1582 után a kolozsvári nyomtatványokon a *Heltai Gáspár műhelyében, In officina Heltana* és 1590-től *Heltai Gáspár házában az óvárbán, In veteri arce in aedibus Casparis Helti* vagy *Typis Heltanis* kifejezések olvashatók. Feltehető tehát, hogy ifjabb Heltai Gáspár, aki a kolozsvári nyomdának 1583-tól volt tulajdonosa, az első évek kísérleteitől eltekintve faktorokkal dolgoztatott. Nem lehetetlen az sem, hogy a mű elején magát *kolozsvári könyvnyomtató Gáspárnak* nevező nyomdász azonos az 1583-ban Heltainé halálát követően felbukkanó *Caspar Schesspurgensis*szel.“⁶

Mivel Caspar Schässburger 1587-ben mint a kolozsvári papírmalom társtulajdonosa szerepel, Gernot Nussbächer vele is foglalkozik a Heltai-féle papírmalom történetét népszerűsítő dolgozataiban. A kolozsvári papiros XVI. századi vízjegyei eleinte *CH* (tehát Caspar Helth, vagy Caspar Heltai) ismertetőjelt ábrázolták (1564—1569), majd egy *vízjegy nélküli* periódus (1570—1576) után a *BV* vagy *RV* és a *HB* vízjegy tűnik fel (1577—1582), az utóbbit Nussbächer H[eltai] B[orbála] ismertetőjelenek tartja. A kolozsvári papír vízjegye 1592-ig továbbra is a *BV* és *RV*, majd 1595—1597 között a *RV* és a *CS* volt, ez utóbbit Nussbächer Caspar Schesspurger névjelének tulajdonítja. Végül 1598 után ismét a *CH* vízjegy bukkan fel, mely azt bizonyítja, hogy a kolozsvári papírmalom ifjabb Heltai Gáspár tulajdonába ment át.⁷

A Schässburger—Segesvári család művelődéstörténeti szerepét akarván tanulmányozni és a Segesvári nemzetség családfáját összeállítani, azért 1978 őszén Kolozsvár levéltárában átnéztem az Óvár negyed adófizetőinek névsorát. Az 1564-től kezdődő óvári (*Vetus Castrum*) összeírás első nevei között felbukkan „*Hans Sessburger Buchfwrer*“, majd az Óvár piacsorán (*Extra Castrum*) szerepel „*dominicus sesspriger*“, kissé alább pedig ugyanazon személy egy másik házat: „*domini Sespwrger domus*“⁸ írták össze.

Mivel régi német nyelvben a *Buchführer* elnevezés a mai *Buchhändler* = könyvkereskedő fogalomnak felel meg⁹, teljesen igazoltnak tekinthető Jakó Zsigmond professzor régebbi feltételezése. A könyvkereskedő Hans Schässburger (vagyis Johannes Shesspurger) azonos az 1557-ben említett Kewnyomtatho Jánossal és az 1563-ban könyvkereskedési jogot nyert Johannes Bibliopolával. Különben az 1563-as privilégiumban a könyvkereskedő (*Buchführer*) Hans Schässburger mellett Ambrosius Falkot is említik. Ő, vagy azonos nevű fia (Ambrosj falk) 1592-ben is még óvári háztulajdonos volt.¹⁰

Hans Schässburger kortársa és valószínűleg testvére a Dominicus Schässburger alias Segesvári Domokos kolozsvári polgár neve is gyakran előfordul a korabeli forrásokban. 1558-ban a gyulafehérvári fejedelmi udvarba küldött kolozsvári polgárok között volt a szászok részéről „*Dominicus Segeswary*“ is¹¹, aki 1561-ben a kolozsvári belső tanács tagja lett.¹² Az 1568-as szász—magyar vita leírásában szász részről Dominicus Schesburgert, magyar részről pedig Váczi Pétert említik mint a Szent Mihály egyház kurátorát.¹³ Mivel egy későbbi leírásban csak Váczi Pétert említik, Segesvári Domokos valószínűleg már 1569 előtt meghalt, ugyanis 1569-ben már nem szerepel a kolozsvári centumpáterek névsorában. 1570. ápr. 21-én a néhai Segesvári Domokos fiai és leányai a kolozsvári bírák előtt pereskedtek mostohaanyjukkal. A jegyzőkönyv szerint a végrendeletet, a beteg Segesvári Domokos kérésére, Heltaí Gáspár írta, aki a bírák előtt vallja, hogy „Megh az leany Byrtak Rea [az apjukat], hogy a fiaynak hagyja a ovarbely hazat“¹⁴.

Herepei János azt gondolta, hogy a tipográfus Segesvári Gáspár Segesvári Domokos fia volt. A több évi megszakítás után 1592-től megtalálható kolozsvári számadásokból azonban kitűnik¹⁵, hogy a könyvnyomtató Segesvári Gáspár az óvári Hans Schässburger könyvkereskedő fia volt, mert Segesvári Domokos fiai ekkor az Óvár-negyed más részén laktak.

Óvár (Vetus Castrum)
1564

- Zepesý Balas
- Dominicus Kepýro
- Barthel Hermesteder
- *Hans Sessburger Buchfwrer*
- Wejz Eindres
- Gaspar klok
- *Pistorium*
- Mechel Bernad
- Emrich Teých et filio
- Clemen Eppel (1—16. l.)

Óvár piacszere (Extra Castrum)
1564

- Frantiscus Balasfy (31. l.)
- Cappa Gaspar (32. „)
- *dominicus sesspriger*
- Hannes holtzapel (33. „)
- Stephan Hwtter
- Lewrintz Eppel (34. „)
- Baczy Tamas
- *domini Sespwrger domus* (35. „)

<i>Vetus Castrum</i>	
— Caspar Weissz	(7. 1.)
— Ambrosy falk	—
— <i>Pistorium pauperum ad</i>	
<i>Spiritum S[anctum]</i>	
— Jacob Bernerd	(8. „)
— Jacob Cypszer	—
— Hannes Teutch	(9. „)
— Caspar Schespurger	—
— Steffen Adam	(10. „)

<i>Extra Castrum in theatro</i>	
— Bachi Peterne	(22. „)
— Merten Seeler	—
<i>Ex oppositio</i>	
— Caspar kappa	(24. „)
— Leorincz Schespurger	—
— Hannes Holczappel	(25. „)
— Caspar Schespurger	(26. „)
— Pitter Eppeli	(27. „)
— Velten Schespurger	—
— Trombitas Peterne	—

A fenti táblázatból kitűnik, hogy Hans Schässburger fia, a nyomdász Caspar Schässburger, örökölte apja 1564-ben említett óvári házát, vagy legalábbis annak közelében, a Szentlélek kórház sütőháza környékén lakott, amint azt az 1592. évi összeírásból is láthatjuk. Schässburger alias Segesvári Domokos 1564-ben összeírt két házát pedig az 1592-es lajstrom szerint a három Schässburger nevet viselők közül kettő örökölte. Valószínű, hogy a Kappa Gáspár szomszédságában levő házat Segesvári Lőrinc, az Eppel-féle ház melletti másik házat pedig Velten Schässburger, alias Segesvári Bálint örökölte. 1592-ben az Óvár negyedben két Segesvári Gáspár lakott: a sütőház mellett lakó volt a tipográfus, a Piacszeren lakó Caspar Schässburgernek más mestersége volt. Az óvári volt domokosrendi kolostor mellett 1592-ben a Segesvári család egy másik tagja, Thonnigh Schespurger lakott.

Segesvári Domokos két fiának és unokáinak további sorsa is megállapítható a kolozsvári centumpáterek jegyzőkönyvéből. A XVI. század végén az óvári piacszeren lakó háztulajdonos Lorincz Schässburger szabómester lehetett és 1603-ban is a kolozsvári százak tanácsának tagja volt. Azonos nevű fiát 1619-ben a szászok részéről elsőként választották a centumpáterek tagjai közé.¹⁶ További életútját Herepei kutatásaiból már ismeretes: 1628-ban a szabócéh gondviselője, 1631-ben sáfár polgár, 1635-ben meghalt felesége (Segesvári Lőrincné szül. Kaundert Margit, 1607—1635), 1636-ban újra megnősült, azonban már 1637. szept. 11-én utód nélkül meghalt.¹⁷

Segesvári Domokos másik fiát, az ugyancsak az óvári piacszeren lakó, szintén háztulajdonos Velten Schässburgert 1574-ben a szászok részéről beválasztják a kolozsvári százak tanácsába. Ő azonos volt a kolozsvári tímárcéh 1569-ben kezdett névjegyzékében szereplő tímár „feltten Schespurger“-rel, így tehát kézműves volt.¹⁸ Ő is, akárcsak a szabómesterséget folytató testvére, Lőrinc, a XVI. század végén halhatott meg; 1602-ben özvegyét említik. A tímár Velten Schässburgernek volt a fia ifj. Velten Schässburger, aki Segesvári Bálint néven a XVII. század eleji kolozsvári történelmi események legismertebb unitárius krónikása volt. A történetek feljegyzésének szükségességét és hasznosságát már apja is láthatta, hiszen a kolozsvári tímárcéh 1569-es szabályzatának — „ARTICKEL der ehrlichen Meyster der Ledrer cech ZV CLAUSEN-BVRG“ — 3-ik pontja előírja, hogy „a becsületes céh kötelessége egy

évkönyv vezetése, amibe évről évre a fontosabb eseményeket feljegyezték és beírják... Ügyszintén fontos feljegyezni a nevezetes dolgokat, amelyek az illető évben a városban és az országban történtek. Gyakran előfordul, hogy szükséges tudni ezeket az eseményeket.²⁰

Unokaöccse, Segesvári Lőrinc haláláról szólva, Segesvári Bálint világosan kijelenti, hogy mindketten Segesvári Domokos unokái voltak; „1637.11.sept. 12 és 1 órák között holt meg az ecsém Segesvári Lőrinc, kinek az atyja és az atyám voltak Segesvári Domokos fiai, mely Segesvári Lőrinc magtalanul hala meg, 12 sept lött temetése tisztességesen és volt polgári rendben.“²¹

Kolozsváron az egész XVII. század folyamán élt a Segesvári család. Az 1592-ben az óvári piacszeren lakó háztulajdonos Caspar Schässburger fia lehetett az a „Caspar Schesperger“, akit 1620-ban a szászok részéről a kolozsvári centumpáterek közé választottak.²²

A kolozsvári nyomdatörténetben a könyvkereskedő Hans Schässburger fia, Caspar Schässburger óvári lakos jelentős szerepet játszott. Neve 1594-ig követhető az óvári adófizetők összeírásában, amikor „Caspar Sesperger“ neve már ki van törölve és helyette más kézzel „Domus Heltana“ van beírva.²³ Segesvári Gáspár háza (ennek halála vagy elköltözése után) 1594-ben ifjú Heltai Gáspár tulajdonába ment át. Ezt a házat a következő években „Domus Heltana“-nak nevezik, így tehát a Heltai család tulajdonában volt, azonban ifjú Heltai Gáspár nem ebben lakott. Az 1592. évi adólajstromból kiírtam minden óvári lakos nevét, de közöttük nem szerepelt ifjú Heltai Gáspár.

Véleményünk szerint Hans Schässburger házat (említve 1557—1564 között) halála után fia, Caspar Schässburger alias Segesvári Gáspár örökölte, ami később, öröklés vagy vétel útján, ifjú Heltai Gáspár tulajdonába ment át. Erről a házról Herepei János a következőket írja: Ifjabb Heltai Gáspár hosszúra nyúlott életideje alatt műhelyének kiadványai leggyakrabban jelzik, hogy 'Helthaj Gáspár Muehelyeben' vagy pedig 'Helthaj Gáspár házában' készültek.²⁴ Az 1603. esztendei adószedők számadáskönyve szerint a „Domus Heltana Typographica“ a „Vetus Castrum“-ban „Intra Moenia“ állott, és évi adója hat forintban volt megállapítva.²⁵

A XVI. századi kolozsvári könyvnyomdászat történetének szempontjából nagyon érdekes volna tudni, hogy a Heltai nyomda 1594-ig valóban a Segesvári Gáspár nyomdász óvári házában működött-e vagy sem. Sok jel alapján erre a kérdésre igennel válaszolhatunk. A Heltai név 1594-ig nem fordul elő az óvári adóösszeírásokban, de 1594 után — amint azt már fennebb is láttuk — „Caspar Sesperger“ neve helyett a „Domus Heltana“ bejegyzés szerepel, 1603-ban pedig Heltai Gáspár óvári házat „Domus Heltana Typographica“-nak nevezik.

A XVI. század végén megjelent kolozsvári nyomtatványok kolofonjaiból a következőket lehetett megállapítani:

- 1590: „Claudiopoli 1590 in aedibus Casparis Helti“.
- 1591: „Clavdiopoli 1591 in officina Helthana“; Colosvárat 1591 Helthaj Gáspár házában.
- 1592: „1592 Heltai Gáspár műhelyében“: „Claudiopoli typ. Hel-tanis.“
- 1596: „Colosuárat 1596 Helthaj Gáspár műhelyében.“²⁶

A kolozsvári levéltárból sajnos elvesztek az Óvár-negyed 1590—

1591-es összeírásai, így nem lehetett biztosan megállapítani, hogy az 1590—1591-ben megjelent kolozsvári kiadványokban említett Heltai Gáspár háza valóban az Óvárban volt-e. Amint fennebb láttuk, 1592-ben még Segesvári Gáspár és nem Heltai Gáspár volt a nevezett óvári ház tulajdonosa. Az 1592—1596 között használatos „Heltai Gáspár műhelyében“ megjelölés nem zárja ki azt, hogy a „nyomdaház“ tulajdonosa 1594-ig Segesvári Bálint volt, így ez a ház azonos lehet az 1590—1591-ben említett Heltai Gáspár-féle házzal.

A kolozsvári nyomda alapításától kezdve a Heltai család tulajdona volt, de az 1580-as és 1590-es években a nyomda tényleges vezetője a Heltai család faktora vagy alkalmazottja Caspar Schässburger alias Segesvári Gáspár volt. Közben maga ifj. Heltai Gáspár is kitanulta a nyomdász mesterséget, és Segesvári Gáspár halála után ő vezethette a nyomdát, ezt annál is inkább fel lehet tételezni, mert 1603-ban a kolozsvári százak tanácsában mint tipográfus szerepel.

Amint láttuk, a későbbi Heltai-féle óvári „nyomdászház“ 1592—1594 között még Segesvári Gáspár tulajdonában volt, így valószínűnek tűnik, hogy Gáspár apja, Hans Schässburger alias Könyvnyomtató János is nemcsak itt lakott, hanem itt is dolgozott. A Heltai — Segesvári családok kapcsolata és együttműködése már az idősebb Heltai Gáspár életében is fennállhatott, és az sem lehetetlen, hogy a Heltai nyomda kezdetétől fogva a Segesvári család óvári házában működött. Ahogy az ifjú Heltai apjától örökölte a nyomdát, úgy Segesvári János nyomdász is könyvkereskedő mesterségének, az óvári „nyomdászházának“ örököse fia, Segesvári Gáspár volt.

A kolozsvári könyvkereskedő Segesvári János²⁷ szerepét a Heltai nyomda megindítása, a krakkói papírgyártó mesterek behívása Erdélybe, valamint a hazai könyvkiadás fejlesztése ügyében, Jakó Zsigmond professzor már tisztázta. Az öreg Segesvári János testvére lehetett Schässburger alias Segesvári Domokos kolozsvári patrícius, akinek Bálint nevű, tímármesterséget folytató fia, Segesvári Bálint kolozsvári krónikaíró apja volt.

JEGYZETEK

¹ RMNy nr. 527. (Aelii Donati Clarissimi De octo partibus orationis methodus).

² Jakab Elek: *Kolozsvár története II.* Bp. 1888. 320, 341. — Jakab E.: *Oklevéltár Kolozsvár története II. kötetéhez.* Bp. 1888. 68. — Goldenberg, S.: *Clujul în sec. XVI.* București 1958. 126.

³ Jakó Zsigmond: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdetéhez.* MKvSz 1961. 60—65.

⁴ Herepei János: *A Segesvári család.* Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Budapest—Szeged 1971. 474—480. (Lennebb: Herepei: *Adattár III.*)

⁵ Herepei: *Adattár III.* 480.

⁶ RMNy nr. 684.

⁷ Nussbächer, Gernot: *Die Klausenburger Papiermühle im 16. Jahrhundert.* Neuer Weg 1978. X. 24.

⁸ Kolozsvár város levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban. *Socotelile orașului I/IX 1564—1566, 1—16, 32, 35.*

⁹ *Siebenbürgisch — sächsisches Wörterbuch I.* Bearbeitet von Adolf Schullerus Berlin — Leipzig (1924). 798.

¹⁰ Kolozsvár számadásai 5/XV. *Vetus Castrum, Anno Domini 1592, 7.*

¹¹ Goldenberg, S.: i.m. 48.

¹² Jakab E.: *Oklevéltár II.* 58. (1561: Dominicus Segesvary.) 1557-ben „Segesvary Domokos“ malombíró, 1562-ben „Sesprichter Domokos“ számvető a szászok részéről és az utak felügyelője. Vö. Jakó Zsigmond: *Kolozsvár város tisztviselői (XVI—XVII. század)*. Kolozsvár, 1953. Kézirat.

¹³ *Erzählung wie sich die Hungrische wieder die Saxische Nation in Calusen-burg empöret...* 1568. Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens I. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény. Klausenburg 1839. 146—147. (Mann hatte Kirchen Väter erwehlet, der Teutsche heisset Dominicus Schesburger, der Ungarische heist Kaczi [sic!] Peter, welcher auch heutiges Tages lebet).

¹⁴ Pirnát Antal — Végh Ferenc: *Új adatok Heltai Gáspárról*. ItK 1956. 72. — Herepei J.: *Adattár III.* 478—479.

¹⁵ Kolozsvár számadásai 1564. 1/IX (1564—1566) és 1592. 5/XV.

¹⁶ *Decreta Centumviorum. A kolozsvári százak tanácsának jegyzőkönyvei* I/6—8. Kolozsvári Állami Levéltár 261 (Centum Patrum 1619. Noviter electi. Saxones: Merten Fwlep, Endres Deiuel, Leorincz Sespurger).

¹⁷ Herepei J.: *Adattár III.* 474—478.

¹⁸ *Decreta Centumviorum* V/1—4. 256—361. (Novi electi 1574: felten Sespurger.) — Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. *Nagy Jenő gyűjteménye* (Fond Eugen Nagy) IX/1 nr. 160. 27—45. (Namen der herrn meyster.)

¹⁹ 1602: „En hattam vala itt colosuareott harom helyen le tewén marhamat, Eggyhet az Ouarban *Segesvari Balintnénel* avagy *Timar Balintnénel*, kit mikor itt hattam nagy ayanlassal fogatta hogy megh eorizj es megh ótalmazza.“ Erdélyi magyar szótörténeti tár I. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Bukarest 1975. 151.

²⁰ *Nagy Jenő gyűjteménye*: „Der III Artickel. Zum dritten ist beschlössen worden, das die ehrsame Czeh eyn Jarbuch haben ssol, In velch buch von iaren zu iaren alle fürfallende nötige ssachen auffgezeychnet vnd eyngeschriben sollen werden, als die Leerknecht, mit allen iren dingen vnd vmbstendigkeiten... Auch die merckliche ssachen, die ssich das iar in der Stadt oder im land zwgetragen haben. Denn es kompt oft, dass man ssolches bedarff es.“

²¹ *Erdélyi Történeti Adatok IV.* Kolozsvár 1862. 213.

²² *Decreta Centumviorum* I/6—8. 1620. 284. (Noviter electi saxonum.)

²³ Kolozsvár számadásai 5/XVI. *Vetus Castrum* 1594. 75.

²⁴ RMNY nr. 686, 779.

²⁵ Herepei J.: *Adattár III.* 457.

²⁶ RMNY nr. 644(1590), nr. 663, 664(1591), nr. 686, 688(1592), nr. 779(1596).

²⁷ Egy újonnan megjelent cikkben Johannes Bibliopola már 1559-ben szerepel a szepeni Mathias Hebler és Paul Eber levelezésében. Vö. Gündisch, Gustav — Reinert, Karl: *Melanchton und die Spaltung im Siebenbürgischen Protestantismus* = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 2/1979 Heft 1. 1—15.

RITÓOK ZSIGMONDNÉ

A BALASSI COMOEDIA ÉS KARÁDI PÁL

A 16. századból fönmaradt magyar nyelvű színjátékokat a kezünkön előszámlálhatjuk. A közkedveltség, a szó legszorosabb értelmében vett ronggyá olvasás lett ennek az irodalmi műfajnak a temetője. Ami ránk maradt, az általában egyetlen példányban maradt meg, és fönmaradása a véletlen műve. Jó példa erre a Balassi Bálint *Szép magyar komédiája*, amely rejtve-felejtve szlovák versek között lappangott a bécsi császári könyvtárban, és csak a legutolsó évtizedben fedezték föl.

Ezért olyan becsesek ezek a műalkotások, közöttük az ugyancsak Balassi névhez kapcsolódó másik darabunk: a szerző neve nélkül ránk

maradt „Balassi Menyhárt árultatásáról szóló comoedia“, amelynek egyetlen nyomtatott példányát őrizzük.

A közel kétszáz éve ismert színjáték szerzőjének megállapítására a legkülönbélebb megközelítéssel történtek kísérletek — nem sok eredménnyel. Szóba került már az erdélyi fejedelem kancellárja: Csáki Mihály, a Magyarországon élő evangélikus lelkész és író: Bornemisza Péter, vagy a török hódoltsági területen is működő unitárius Karádi Pál is. Amint látjuk, területileg is, ideológiailag is meglehetősen nagy a bizonytalanság a mű keletkezése körül.

Nehézséget okoz a *Balassi comoedia* műfaja is. A vele foglalkozó szakirodalom egy része mentőakció. Irodalomtörténészeink közül többen a színjátékot drámának szerették volna értelmezni. Csakhogy az nem illik bele egyetlen kor drámaelméleti koncepciójába se. Egy remekül összeválogatott montázshoz hasonlíthatnánk leginkább. A kompozíció sérelme nélkül bővíthető, aminthogy toldottak is hozzá — meggyőződés szerint.

Lássuk most már magát a darabot. Színhelye a mohácsi vész után területileg és vallásilag is megosztott ország. Főszereplője Balassi Menyhárt, a költő Balassi Bálint nagybátyja. Vitéz katona, akit mindkét király igyekszik a maga pártjára hódítani, mert karjára itt is, ott is szükség van. Balassi Menyhárt pedig hol ide, hol oda hajlott, és szolgálataiért ellenszolgáltatásokat várt és kapott: nagyjövedelmű várakat és birtokokat. Ezt az ingadozást nevezi a Comoedia a kor nyelvén árultatásnak. Az öt részre osztott darab először Balassi Menyhárt közvetlen környezetével ismertet meg; deákjai, udvarnépe előtt lepleződik le, titkos dolgait is kitegeti. A darab fő részében a hitét cserélő Balassi Menyhárt áll előttünk. Egy cinikus gyónási jelenetben Oláh Miklós érsek előtt önmaga tárja föl gyerekkorától elvetemültségének teljes listáját. Az utolsó jelenetben Balassi Menyhárt fiát, Balassi Boldizsárt ismerjük meg, aki apjánál annyival hitványabb, hogy még haditettekkel sem dicsekedhetik.

A szerző a főhős elvetemült jellemét mutatja be az első jelenettől az utolsóig. Még csak remény sincs arra, hogy valaha is megváltozzék. A cél láthatólag az, hogy ezt a korában jól ismert közéleti személyt minél feketébb színben mutassa be.

Ha most a műfaj kérdését vesszük, akkor Horváth Jánossal kell egyetértünk, aki azt dialogizált pasquillusnak, párbeszédés gúnyiratnak nevezte. Műfaja hosszú századok irodalmi hagyományára tekint vissza. A humanizmus korában egész Európában elterjedt. Néhány darabja a világirodalom remekművei közé tartozik. Itt csak a Michelangelót is foglalkoztató, harcias Gyula pápát kipellengérező „Iulius exclusus“ című darabra utalok. Ezeknek a műveknek az összevetése bizonyos műfaji sajátságok sorba szedését teszi lehetővé.

Az ilyenfajta pasquillus mindenekelőtt kortárs műfaj. A hallgatók ellenőrzése alatt áll, mert az események részvevői maguk is olvassák. Igazság magva kell hogy legyen annak, amit kigúnyol. Legfőljebb tódítani lehet valamit, de azt is a hihetőség határain belül, a komikum fokozása érdekében. Szereplője csak jelentős személy lehet, akivel valamely társadalmi, politikai vagy vallási csoportosulás szembenáll. A világirodalmi példák mindegyikében maga a főhős rántja le magáról a leplet cinikus önvallomás formájában. Gyula pápa például a mennyország kapu-

jában Szent Péternek dicsekedve számol be arról, hogy mint utódja, hogyan borította vérbe Itáliát ahelyett, hogy a lelkeket gondozta volna.

Balassi comoediánkra ezek a műfaji jegyek pontosan ráillenek. Ezeknek szem előtt tartásával most már új úton kísérhetjük meg földeríteni a mű keletkezésének körülményeit. A comoedia írásának ideje a benne elbeszélte eseményekből kielemezhetően 1566-ra tehető. Vajon kinek állott akkor érdekében, hogy a vitéz katonát ilyen gyilkos módon kipellengérezze? Nos, a történelmi események és a korabeli birtokviszonyok aprólékos vizsgálata egyértelműen a somlyai Báthori család körébe utalja a nyomozót. Amikor ezt a darabot írták, akkor a család nagyra hivatott tagja, Báthori István — a későbbi erdélyi fejedelem és a lengyelek máig is nagyon tisztelt királya — éppen Bécsben Miksa király foglya volt. Követként ment az erdélyi fejedelmi udvarból Bécsbe, ahol a nemzetközi jogszékés ellenére fogságra vetették. Követjárásának célja éppen a Balassi Menyhárt legutolsó átpártolását követő politikai helyzet rendezése volt. Harmadfél éves sínylődése megviselte egészségét, gazdátlanul maradt birtokait pedig azalatt Balassi Menyhárt dúlta, fosztogatta. Amikor az erdélyi udvar újabb követet menesztett Bécsbe, azt ugyancsak letartóztatták. Ez utóbbi követ pedig Kendi Sándor volt, szintén egy olyan család tagja, amely legalább annyit szenvedett Balassi Menyhárt gaztetteitől, mint a Báthoriak. A mindkét családot ért sérelmekkel van tele a Comoedia. Meggyőződésem, hogy Báthoriék bécsi fogsága idején, az ő érdekükben, vagy talán az ő környezetükben írta valaki a darabot.

Sokat foglalkozott az irodalomtudomány a szerző vallásfelekezeti hovatartozásával is. Az igazán leleplező rész ugyanis a cinikus gyónás-jelenet. Ne feledjük el, hogy a fülbegyónás kérdése éppen ezekben az évtizedekben sarkalatos kérdése a hitvitázó irodalomnak. Csakhogy maga a forma, amint láttuk, a pasquillus műfaj tartozéka. Ha alaposabban megvizsgáljuk a jelenetet, kiderül, hogy éle nem is a vallási gyakorlat ellen irányul, hanem személy szerint Oláh Miklós érsek ellen. Ez a fölismerés ismét csak Bécsbe utalja a kutatót. Éppen a legutóbbi években került elő az érseket gyalázó versek egész gyűjteménye, amelyek mind a bécsi magyar kancellária irodalmat művelő ifjainak tollából valók. Tegyük még hozzá azt az adatot is, hogy van egy egykorú följegyzés — éppen Bécsből, az udvari történetíró Zsámboki János kezétől —, amely szerint a Comoediát akkor ott kézről kézre adták.

A szerzőt nem sikerült még azonosítani, talán sose fogjuk megtudni, mert nem is egy író műve. Aki tudott valami terhelőt, az hozzátette. Így állott elő ez a kerek mű. Az, hogy az író — talán örökre — rejtve marad, az is e műfaj sajátossága. A már említett „Iulius exclusus“ írójának kiderítése már a kortárs Erasmusnak és baráti körének se sikerült. És a műfaj hasonló darabjaival is ugyanez a helyzet.

Értő közönsége mindenestre lehetett a Balassi Comoediának Bécsben is, Magyarországon is. Mert például Zrínyi Miklós értesülve azokról az adományokról, amelyekkel a frissen hozzá pártolt Balassi Menyhártot a király elhalmozta, nem minden ironia nélkül így sóhajtott föl: Vajha Ófelsége egyszer már régi, hiv szolgáit is hasonlóképpen jutalmazná. Talán elő is adták, a félrehalláson alapuló szójátékok, a nézőre kacsingatás erre enged következtetni. De meg kell jegyezni, hogy a pasquillus, még ilyen párbeszédés formában is, jellegzetes könyvműfaj, ol-

vasásra szánták. Comoediánk kelléktára is megegyezik a műfajcsalád testvérdarabjaival. Vannak ugyanis kötelezőnek mondható fordulatok, így például a főszereplőnek „monstrumként“ való emlegetése, vagy a „barbárokkal“ való párhuzamba állítása. Megvan még az ezekből a darabokból el nem hagyható „kamora-szék“ emlegetése is. Ez a jogos erkölcsi állásfoglalás képszerű ábrázolása a kor nyelvén.

Egyetlen elem hiányzik következetesen — jöllehet a többi darabokban ez a vaskos komikum egyik forrása —, ez pedig az obszcén célzások elhelyezése. A korabeli írók pedig szívesen foglalkoztak Balassi Menyhárt ilyenfajta áruktatásaival is. Ez a negatívum egyébként megint csak az ilyen vonatkozásban rendkívül szigorú Báthori István körére utal.

Valamit talán ebben a rövid fejtegetésben is sikerült érzékeltetni abból, hogy mit jelentett a már korabeli, akár hallgató, akár olvasó közönségnek „A Balassi Menyhárt áruktatásáról szóló comoedia“. Mi teszi azt maradandó emlékévé a régi századok magyar irodalomának? Idézzük a már említett Horváth János szavait:

„Nyelve a Comoediának ugyanaz az egészséges, gyökeres jó magyar nyelv, mely a század irodalmának egyik legfőbb kincse és hagyatéka. Szabatos, találó, talpraesett, mert csak kifejezni akar, anélkül, hogy különösebb szépségre törekednék. Az igazság, valóság, a tény a század ideálja, s nyelve is csak egyenes, tárgyilagos közlésre törekszik. E tekintetben a Comoedia egyik legkitűnőbb terméke a maga korának.“*

Az eddig elmondottakból talán nyilvánvaló, hogy a Balassi Comoediát értelmezni kívánó, sokszor felekezeti és politikailag is pártos szakirodalomból ma Borbély István véleményét** fogadhatjuk el. Ő már 1913-ban leszögezte, hogy a Comoedia dogmatikai kérdésekben nem foglal állást. Amit a mű kigúnyol, az a hittel való kereskedés, azaz az anyagi érdekből való pártállásváltoztatás. Ami a vallásfelekezeti kérdést illeti, szó van ugyan benne mind a katolikus vallásgyakorlattal való visszaélésről: Oláh Miklós érsek pénzért adja a bűnbocsánatot, mind a predestinációnak egy eltúlzott értelmezéséről: Balassi Menyhártnak arról a meggyőződéséről, hogy ő bármi gazságot elkövethet, ha egyszer az örök üdvösségre választatott. Nyilvánvaló, hogy itt kigúnyolásra nem a hitelvek, hanem azoknak elferdítő, torzító hirdetői kerülnek. A Comoedia mondanivalóját tehát magáénak vallhatta bármely felekezet követője, aki keresztény hitét komolyan vette.

Báthori István kíséretével 1567 nyarán hagyta el Bécset. Erdélybe érve ott egészen új vallási helyzet fogadta őket. Dávid Ferenc és lelkész-társai az egymást követő hitvitákon egyre több hívet nyertek egységvalló nézeteiknek. 1568 januárjában az erdélyi országgyűlés törvényesítette az unitárius vallást. Az ugyancsak ez évi gyulafehérvári hitvitáról hazatérve a Torda utcai kerek kőről elmondott beszédével — a hagyomány szerint — Dávid Ferenc az egész várost megtérítette. Megnyerte ügyüknek magát a fejedelmet is. 1569 októberében Nagyváradon újabb hitvitára került sor, itt a fejedelem már nyíltan Méliusz Péter ellen fordult, és megtiltotta, hogy az unitárius vallás terjesztése elé akadályt gör-

* A reformáció jegyében. II. Kiadás. Bp. 1957. 410.

** Irodalomtörténet, 1914. 175—177.

dítsen. Ezzel megindult a misszió Erdély határain kívül, az ún. Partiumban, a török hódoltsági területeken, sőt Magyarországon is.

Egy hónappal a nagyváradi hitvita után Karádi Pál unitárius lelkész saját nyomdájában kinyomtatta a Balassi Comoediát. Ahogy a művön olvashatjuk: Abruigyányán 1569-ben Székesfejérvári Karádi Pál miheliebe sz. András hónap huszonegyedik napján. Ugyan mi készítette arra, hogy a talán épp a nagyváradi hitvita hallgatósága között kézen-közön terjedő kéziratot színjátékot nyomdájában sokszorosítsa? Látuk, hogy a darab az ideológia vagy a hitelvek tekintetében semmi olyat nem tartalmaz, amely az unitárius hitelveknek ellene mond, sőt a két másik felekezet méltatlan képviselőinek előnytelen ábrázolásával annak egyenesen jó szolgálatot tesz. De hogy a kinyomtatás célja mi volt, azt maga Karádi mondja el a színjáték elé írt ajánlásában:

„Mikoron az Balassi Menhiartrol valo Comoedia az en kezemhez akadot volna, elolvasvan azt czodalkozom vala raita minemü rettenetes es halahatatlan Istentelensegeckel es arultatasockal vala rakva nem türhetem, hogy ki ne nyomtatnam, es mindenecnecc tutlara ne adnam.

Egyert azert, mert eleitül fogvan, ah mint az magyar orszagi Cronika bizonyittya, egész magyar orszag assoc partolassert, arultatasert, es idegen fejedelmeknecc valasztasaert pusztula, vesze es romla, meg utalvan az ü tulajdon es természet szerent valo kegyelmes feiedelmeket...

Masert azert gondolom, hog kinyomtassam, hog mindenec ezt latvan peldat vegyenec ebből az arultatásnac eltavoztatasa. Mert az eg Ballassaban nilvan altalan fogvan meglathattyac az istennecc mind irgalmassaganac, hozzu ideiglen valo varasanac mivoltat, es mind rettenetes büntetesenecc es haragianac sulsagat, mert noha soc ideiglen el halasztya ü az büntetést, es a keputalast nem mindiarthon ielenti ki: de azert soha büntetes nélkül el nem hatta es el sem haga...

Azért mikor ezeket hallyc, mindniaian tanusagot vegyünk be-löle, es ne iaczunc se Istenünkkel, se hitünkkel se fejedelmünkkel, kiket isten az ü szekiben es tisztiben heleheztetet ez folden...

Az Istentől rendelt fejedelem, akit Balassi Menyhárt olyan ocsmány módon és annyiszor elárult: János Zsigmond. Hogy a hosszútűrő Isten büntető keze végül mégis elérte Balassit, azt a kortársak jól tudják. Mikor ez a darab kinyomtatásra került, a nagyúr is, családjának több tagja is halott volt már, és igen nyomorult körülmények között fejezték be életüket. Az elárult fejedelem pedig immár teljes tekintélyével állt a fiatal unitárius egyház mögött. Az ő Istentől rendelt hatalmát, az ő védelmét élvező unitárius eszmék terjesztését szolgálta Karádi Pál is nyomdájával. Az első unitárius téritők között volt, akik a török hódoltsági területre merészkedtek 1569 telén. Alkalmas irat volt téritő útján a kinyomtatott Comoedia. Egyfelől azért, mert a hosszútűrő Isten büntető keze mindenki számára nyilvánvaló lehetett, ha a Comoediában még rablásaival és harácsolásaival kérkedő Balassi azóta már beteljesült szánalmas és csúfos végére gondolt. De própagandairat is volt egyúttal Magyarország területére merészkedő prédikátorok kezében. Aki a kort ismeri, tudja, hogy nagyjából épp a nagyváradi hitvita idején, azaz a Comoedia kinyomtatása előtt egy hónappal, a pozsonyi országgyűlésen le-tartóztatták az agg Dobó Istvánt, az egri hőst, és Balassi Jánost, Balassi Bálint apját, és fiát is bilincsbe verték. A vád ellenük az volt, hogy özszeesküvést készítenek elő és Erdéllyel praktikálnak. Hiábavaló volt a

rendek közbenjárása, óvadék ellenében se bocsátotta őket szabadon a király. Az országgyűlés nyomott hangulatban oszlott föl, és az egész országra ránehezedett a mi problémáinkat meg nem értő, idegen uralkodó sötét árnya. Ezzel szemben bontakozik ki a Comoediából az igazi „nemzeti fejedelem“ képe, aki éppen akkor áll a „mi“ vallásunk mellé, amikor az idegen király közülünk a legkiválóbbakat elnémítja. Megemlíthetjük, hogy a Comoedia még e tekintetben is jó szolgálatot tett, mert az egész Balassi családot elmarasztalja ugyan, csak az egy Balassi Jánost veszi ki közülük. Őt viszont nagyon is tisztelettel említi. Azt se feledjük, hogy Karádi Pálnak még személyesen is volt oka, hogy a Habsburg-uralkodót rossz szemmel nézze, mert előbbi urát, akinek udvari papja volt, Bethlen Gergelyt Miksa katonái gyilkolták meg. Úgy gondolom, a kettős küldetés, a *prédikátoré*, illetve az *erdélyi magyar* prédikátoré Karádi Pál ajánló soraiból és a történelmi helyzet elemzéséből egyértelműen világos. Nyomdája kezdetleges felszerelésével csak gyakorlati célt szolgált. Apróbb kiadványai, amelyek a hitterjesztés eszközei voltak, elkalodtak nyomtalanul. Nyomdájának máig fennmaradt igen nagyértékű egyetlen darabja a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló Comoedia, XVI. századi művelődéstörténetünknek ez a nagyon megbecsült emléke.

KISGYÖRGY ZOLTÁN

A „FILIIUS POSTHUMUS“ ERDŐVIDÉKEN

Az erdővidéki falvak egyház- és helytörténetét kutatóknak nélkülözhetetlen forrásmunka az árkosi és közéapjait BENKŐ JÓZSEF történetírónak az Erdővidéki Református Tractusról írt kéziratot könyve, a FILIIUS POSTHUMUS.¹ De ez a munka azonban már egyre ritkább, nem is olyan nehéz már összeszámolni a még ismeretes másolatok számát. Az erdővidéki eredeti példányt a Református Egyházmegye levéltárában őrizték, de az a lángok martaléka lett a második világháború alatt. Véletlen folytán egy példányra nemrég akadtunk rá Köpecen Gáspár József nyug. ig. tanító birtokában. A jól sikerült másolatot a baróti eredetiről másolta Gáspár József 1935-ben.²

Unitárius szempontból azért jelentős ennek a munkának az ismerete, mert az adatokat és utalásokat tartalmaz az erdővidéki unitarizmusnak a történetéhez. Ezek közül most csak egy dolgot említünk. Már a szájhagyomány is azt tartotta, hogy Köpec temploma (ahol a Filius posthumus írója hat esztendeig paposkodott) valamikor unitárius templom volt. Aranyosrákosi Székely Sándor szerint az volt 1622-ig, amikor Keserü Dajka János a szombatosok helyett (olyanok ott nem lévén) az unitáriusokat „tudta ki“ Köpecről. Erről a zűrzavaros időről a Filius posthumusban ez áll: „*A sok hadakozó időben való zűrzavarok közt annyira ment a dolog, hogy a székelyek földén közönségesen összeegyedének vala a Reformáta és Unitária Ecclesiák s azoknak Papjaik. Ha valamelyik Papot, vagy Mestert megszeretett ez vagy amaz Eccle-*

szia, nem nézte Református-e vagy Unitárius meghívta és az egyházi szolgálatba állította.“³

Köpec unitárius papjáról egyébként Balázs Ignác is megemlékezik⁴, amikor így ír: „Lehet, hogy Köpecnek unitárius papja volt és ez tiltatott be.“ „Hogy ezen vélekedés igaz lehetett bizonyítja Nagy György esete“ — írja Köpec történetének írója, a helytörténész Gáspár József. „A köpeci Nagy (Sugár) családnak ez az őse felsőrákosi unitárius prédikátor volt 1607-ben. En azonban egy régi okmányon 1606-ból a nevét mint köpeci prédikátorét fedeztem fel. A Nagy (Sugár) családnak a templom mennyezetének egyik kazettájában lévő festett címere egy papi alakot ábrázol, kezében a kulcsos bibliával.“

Most, amikor sok helységben az egyházközségek történetének az összeállításával foglalkoznak, az eldugott, de szorgalommal és kitartással megszereshető helytörténeti források teljes felhasználása, úgy véljük, hogy nagyon fontos. Nem elégedhetünk meg általános megállapításokkal és leírásokkal. Véleményünk szerint ez minőségi kérdés a munkában, s mint ahogy az iparban ez nagyon fontos, úgy itt is megkövetelendő kritérium. Amit pedig ma még meg lehet tenni — különösen ilyen régi, veszendő kútfőkre gondolok —, az talán már holnap késő lesz!

JEGYZETEK

¹ A mű pontos címe: „Filius posthumus vagyis Attya halála után született Fiú, azaz az Erdővidéki Református Tractusban, a Reformationnak idejétől fogva a feledékenység alatt eltemetett Egyházi dolgoknak némely kevés jegyzésekből, és egyéb Bizonyságokból való fel-elevenítések; melyeket alkalmas fáradsággal és kevés Írásba foglalt és Tractusbeli vigyázó, s nagy szorgalmatosságu kettős tiszteletre méltó Előljárásnak akaratóból Mostaniaknak és következőknek tanuságokra az Emlékezetnek könyvébe szerkesztett Közéapajtai Benkő József Isten méltóztatásából Hazájabeli Pap pr. Krisztus születése után az 1770-dik Esztendőben.“

² Köpec története (helytörténeti tanulmány) kéziratban Köpecen Gáspár József tulajdonában.

³ Filius posthumus (köpeci példánya) 16. lapján.

⁴ Balázs Ignác (köpeci ref. pap) írása: A köpeci református egyházközség rövid története (kéziratban).

JAKAB DÉNES

MEGHALT GELLÉRD IMRE

1980. január 5-én délután a székelyudvarhelyi unitárius templomban hatalmas tömeg vette körül Gellérd Imre ravatalát, ki 60 éves korában, január 3-án tragikus hirtelenséggel távozott az élők sorából. A ravatala mellett szolgatársai és egykori tanítványai palástosan álltak rendre tisztelő őrseget. Csikorgó hideg, havas úton kísértük utolsó útján ki a székelyudvarhelyi unitárius temetőbe lelkészi karunk kimagasló érdemű

tagját, aki magas színvonalon töltötte be lelkészi hivatását 37 évi szolgálata alatt. Most, amikor a Keresztény Magvető hírt ad e veszteségről, egyben szerény emléket kíván állítani munkatársának, Gellérd Imre küzdelmes és eredményekben gazdag életének.

Életrajzi adatai

1920. január 3-án született Bethlenfalván, Hargita megyében, kétkézi munkából élő egyszerű családban. Apja Gellérd Ferenc, anyja Sándor Julianna, mindketten Kénosban születtek, s onnan kerültek Bethlenfalvára, ahol jobb megélhetési lehetőségeket keresve telepedtek le. Édesapja korán meghalt, s a népes család terhes gondja özvegy édesanyja vállára nehezedett, ki alkalmi munkák vállalásával, nagy erőfeszítéssel és áldozattal nevelte fel gyermekeit.

Gellérd Imre gyermekkorát korai árvasággal járó anyagi gond árnyékolja be. Ezért kerül egy időre vissza édesanyja rokonaihoz Kénosba, ahol a rokoni környezetben, meleg családi hangulatban, a székely népmesék, néphagyományok ékes világában enyhül az árvaság, megfogamzik benne az egyszerű falusi emberek iránti odaadó ragaszkodás, mely egész életében jellemző tulajdonsága maradt. Ebből az időből származó emlékeiből születik meg néhány nyomtatásban is megjelent elbeszélése, mint például *Az életmentő mese*.

Iskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen kezdi, ahol már korán kitűnik társai közül értelmi képességével. Ennek köszönhetően korán tanítványokat szerez jómódú városi polgárok házában, ami által édesanyja anyagi gondjain is könnyíteni tud.

A szegény özvegy vézna kis fiát lovas kocsiba ültetve viszik házhoz, s a játszótársak és szomszédok bámulják ezt a különös megbecsülést, ami tulajdonképpen a szegény árva tudásának elismerő bizonyítéka volt.

Ifjúságát a nagy ígéretek, szép remények aranyozzák be. Korán megmutatkozó tehetsége meghozza gyümölcsét a középiskolában is. A székelyudvarhelyi gimnáziumban tökéletesen elsajátítja a román nyelvet. Szorgalommal, kitartással párosuló tehetsége folytán kitűnő eredménnyel teszi le az érettségi vizsgát a román tannyelvű gimnáziumban.

Az unitárius egyházi életbe Sigmond József akkori székelyudvarhelyi lelkész vezeti be, aki anyagilag is támogatta a tehetséges ifjút. Gellérd Imre a vallásórák rendszeres látogatásával, gyakran vállalt templomi szerepléseivel elindulhatott azon az úton, amely 1939 őszén az Unitárius Teológiai Akadémiára vezette. Az 1939—1943. években végzi teológiai tanulmányait, s ezzel párhuzamosan a kolozsvári tudományegyetemen magyar—francia szakos tanári diplomát is szerez. 1943—1947 között székelykeresztúri segédlelkész Útő Lajos esperes-lelkész mellett és ezzel egyidőben francia—román szakos tanár a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban.

1947 sorsdöntő időpont életében, amikor végérvényesen dönt a lelkészi pálya mellett. Ebben az évben, már mint nős ember, megpályázza a siménfalvi lelkészi állást, és elnyeri azt. Kitűnő képzettséggel, erős hivatástudattal indul elfoglalni a lelkészi állást. Az unitárius gimnázium tanulóinak lelkes csoportja kíséri Siménfalvára vezető útján. Egy sugár, közélettermetű fiatal lelkész-tanár lép a testes-tekintélyes megjelenésű,

immár néhai Pál Dénes üresen hagyott szószékére, ki tisztán csengő, magas tónusú hangjával egy eredményes lelkesítő szolgálat biztos ígéreteképpen mutatkozik be hívei előtt.

Nagy lendülettel indul meg a siménfalvi egyházi élet. Szemlélatomást növekszik a templomlátogatók száma, mert tetszik a híveknek a szószéki szolgálat. Megindítja az intenzív valláserkölcsei nevelést. Pontosság, lelkiismeretesség, szakértelem, fáradhatatlan munkakedv rövid idő alatt szép eredményeket szül. Templomi ünnepélyek sorozata, dalárda, passió, előadás, énekszámok, templomi jelenetek váltogatják egymást sűrű egymásutánban megszakítás nélkül. Tudása, embersége, fáradhatatlan munkakedve, kifogástalan szószéki szolgálata őt a gyülekezet előtt olyan megbecsültté tette, amelynél nagyobbra egyetlen unitárius lelkesítő sem vágyhatik soha. Tizenkét esztendőn keresztül rajonganak érte, nyomába lépnek, kívánságát lesik, akaratát magukévá teszik, s minden tevékenységének eredménye a siker, az öröm és a megelégedés.

Mint kétgyermekes családapa, egyházközségi és általános érdekű tevékenysége mellett tanul is. Innen jár Kolozsvárra az unitárius prédikáció-irodalom tanulmányozása végett mint teológiai magisterjelölt. 1956. november 6-án „summa cum laude“ minősítéssel a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának vizsgabizottsága magisterré avatja. „E tudományos fokozat elnyerése komoly elmélyülő kutató munka eredménye“ — olvassuk róla az 1958. évi Unitárius Naptárban Dr. Kovács Lajos egyházi főjegyző elismerő sorait.

Lelkesítő tekintélyét növeli az a tény is, hogy nemcsak az egyházi kereteken belül fáradhatatlan, hanem a község lakóinak más természetű egyéni és közösségi ügyeiben is megkülönböztetés nélkül mindenkinek odaadással, hozzáértéssel áll szolgálatára. Többek között csak egyetlen tényként említhetjük azt az odaadást, melyet a felsőbb oktatás felé készülő tanulók oktatása terén fejtett ki. Nem volt olyan év, amikor a tanítványok hiányoztak volna asztala mellől.

Ugyanílyan lendülettel és ehhez hasonló eredményekkel tölti be lelkesítő hivatását a homoródszentmártoni egyházközségben haláláig. Ez idő alatt több éven keresztül a Székelykeresztúr-Udvarhelyi egyházközségben a valláserkölcsei nevelési bizottság elnöke és az egyházközség közügyigazgatója, az Egyházi Főtanács tagja volt.

Lelkesítő tevékenysége

Gellérd Imre a kimondottan egyházi jellegű tudományokon kívül, az ismeretek széles skáláján mozgott otthonosan. Jártas volt a pedagógiában, melynek nemcsak irodalmát ismerte, de mint gyakorló nevelő — tanár is — mintaszerű eredményekkel dicsekedhetett. Előadásainak szakszerűsége, áttekinthetősége egyformán ragadta meg és kötötte le a felnőtteket és a gyermekeket.

Egyházi kereteink között alkotó módon kapcsolódott a zenéhez és a költészethez. Ezt bizonyítják azok az énekek és versek, melyeket főleg a gyermekek számára írt, s melyek széles körben ismeretesek egyházunkban.

Az általános műveltségi színvonalat meghaladó mértékben volt otthonos a lélektanban, az egyetemes irodalomban, az idegen nyelvek

ismeretében, matematikában és fizikában, társadalomtudományban, egészségügyi ismeretekben.

Szinte fel sem mérhettük ismereteinek határát. És nemcsak az ismeretek rögzítésében és elraktározásában volt rendkívül fogékony, de azok előadásában is páratlan tehetségről tett bizonyosságot.

Gellérd Imre az örökkévalóságba vonult unitárius lelkészek arcképcsarnokában azok közé sorakozott fel, akik kifejezetten jellegzetes egyéniségükkel előkelő helyet érdemltek ki maguknak.

Gondolkozásmódjában dialektikus volt. Előadásaiban, prédikációjában, lekipásztori beszélgetéseiben mindig a téma szélső pontjait állította egymással szembe. Az ellentétek kiemelése, az összefüggések megragadása, azok ésszerű rendszerezése jellemezte őt.

Mint prédikátor minden szolgálatára külön készült, s minden egyházi beszédét megírta. Azok tipikusak, sajátosan egyéniek voltak, annyira, hogy aki egyszer-kétszer hallotta beszédeit, máris megragadhatta azok szerkezetét, s a továbbiakban mások szájából hallott beszédeit is, egy-két mondat után felismerhette, mert senki olyant nem írt, mint ő.

Minden egyházi beszéde előtt saját magának felírta a speciális célt, amit konkrétan el akart érni azzal. A célról vallotta, hogy az csak „egyenemű közet“ lehet. Ehhez a célhoz egész prédikációja alatt szigorú következetességgel ragaszkodott. A prédikátor egyik kísértése az, hogy „engedi a témát elburjánozni“ — mondotta gyakran. Nem szabad ennek a kísértésnek engedni. Le kell mondani minden olyan csábításról, mely a céltől félrevezetné a szónokot prédikálás közben. Ki kell „cövekelni“, el kell határolni a témát a cél érdekében, s ahhoz mindvégig ragaszkodni kell. Terelőgátlásnak nevezte ezt a folyamatot. „A cél szabta terelőgátlás kordáiból nem szabad egy pillanatig sem kiengedni a gondolatokat, mert azok azonnal elburjánznak“ — vallotta s hirdette szüntelen.

Beszédeinek másik jellegzetessége volt, hogy a kitűzött célt, az elhárított témát több oldalról világította meg, és olyan világossá, annyira érthetővé tette, hogy azt még a gyermek is megértette, s hallgatói közül bárki el tudta mondani, hogy miről prédikált, mert szemléltető módszerrel valósággal „láttatta“ azt.

Különös figyelemmel fordult az ótestamentumi témák felé, mert „az Ótestamentum sokkal szemléletesebb, mint az Újtestamentum“. Erre nézve utalhatunk például a *Gedeon* című beszédére, ahol a szemléltetés, az allegóriában rejlő lehetőséget merészen, nagy képzelőerővel, szakértelemmel, leleményesen, talpraesetten használja ki, értékesíti az unitárius ember aktuális isteni elhivatásának érzékeltetésére, értékmutációk elérése érdekében.

A *prédikáció textusszerűsége* című tanulmányában olvassuk ezeket: „Az Ószövetség egyszerű humanizmusával, realista etikai szemléletével, cselekményes etikájával a ma embere számára sok esetben hatásosabb textusanyag-forrásként jelentkezik, mint a magas normákat követő Újszövetség.“ „Ami engem illet beszédeim háromnegyedének textusa ószövetségi. Szeretem az Ószövetség realizmusát, konkrét emberszemléletét, allegóriáinak termékenységet, az Isten—ember viszonyában elfoglalt életszínű álláspontját és színes hangvételt, valamint dialektikus társadalomszemléletét, sokszor durvaságig menő őszinteségét.“

Igyekezett hallgatóit is a prédikáció szereplőivé tenni. Gyakran utal egy-egy elmúlt heti beszélgetésre, melyet valakivel éppen a hallgatók

közül folytatott. Hogy kiről van szó, azt csak az tudta, akivel valóban beszélgetett, aki az idézett epizód szereplője volt. De emellett gyakran tette fel például a kérdést: „Te mit tettél volna a tékozló fiú apjának helyében?”

Aki gyakran fordult meg nála, íróasztalán láthatta füzetét, melyben a prédikációtémákat jegyezte fel, jelentkezésük sorrendjében, hogy aztán az időszerűség szempontjai szerint kiválassza és kidolgozza, majd előadja az alkalomnak megfelelően. Volt egy másik füzete is, melyben az anyaggyűjtést végezte el a különböző témakörök részére. Ezeket is előbb jelentkezési sorrendbe feljegyezte, majd következett a rendszerezés és a végső formába való öntés, ami egészen az istentiszteletig tartott, sőt az istentisztelet után is igazított néha rajta.

Siménfalvi és homoródszentmártoni hívei sokszor láthatták lelkészüket az istentisztelet előtt az orgona mellett ülve tanulni, mint egy kisdiaquot. (Énekvezér is volt mindkét helyen.) Hívei tudták, hogy a lelkészüik szombaton mindig tanul. Helyesebben most rendszerezi az összegyűjtött anyagot.

Gellérd Imre egyházi szolgálata mellett, minden elméleti tevékenységén felül, fáradhatatlan volt a fizikai munkában is. Keze mindig kéréses volt. Kapált, aratott, jelen volt a termény betakarításában a termelőszövetkezetben. Otthoni kertjében, háztáji gazdaságában rendszeresen dolgozott, mert kitartó munkabírással áldotta meg az Isten. „Magasfeszültségű életáram“ volt belevezetve viszonylagosan gyenge testébe.

Ehhez a nagy potenciához kevés volt számára az adott munkaterület egy viszonylag kicsi egyházközségben. Mondhatjuk, keresve kereste a munkaalkalmakat, s így ütközött sokszor akadályokba, tévedett sokszor idegen területekre is.

Az egyházköri lelkészi értekezleten mindig magas színvonalon oldotta meg a rábízott feladatokat, s minden kérdéshez szakszerűen szólott hozzá, kiegészítve és elmélyítve a témákat. Lelkészi, különösen szószéki szolgáltatásainak eredményeit szívesen osztotta meg másokkal. Prédikációit teológusok és gyakorló lelkészek használták nagy sikerrel.

Lelkész volt akkor is, mikor fizikát vagy számtant tanított magán-szorgalomból a felsőbb tanintézetekbe induló ifjaknak. Pedagógus volt akkor is, amikor lelkésztársának szellemi támogatását szolgálta baráti alapon. Pedagógus volt a lelkipásztori gondozás alatt, s akkor is, amikor annak általa gyakorolt formáját akarta megszerettetni velünk. Tanár maradt akkor is, mikor lemondott a tanári katedráról. A siménfalvi ifjúság tanára, akiknek a csillagászati ismeretektől az etikán keresztül, egészen az egyszerű illemszabályokig, étkezési szokásokig mindent megtanított az egyházi anyag mellett. Tanár volt sokunk szemében, akik tudásából táplálkoztunk, mert alaposan foglalkozott az unitárius gyakorlati teológiával. A gyakorlati teológia köréből kerültek ki a publikált és kéziratban maradt dolgozatai, és a gyakorlati teológiai tudományok kandidátusa volt a Protestáns Teológiai Intézetben. Ismerte az unitárius prédikációirodalmat. Teológiai doktori értekezésének címe: *Az unitárius egyház szószéki és szertartási szolgálata a XIX. században.*

A gyenge testalkatú lelkészek közül való volt, de vállalta a kemény fizikai munkát is, és lelkész maradt akkor is, amikor a termelőszövetkezet mezei parcelláján kapálta a cukorrépat. Közben példát mutatott híveinek, de ezzel egyidőben önmagát, megviselt idegrendszerét is gyógyi-

totta, s nekünk előadást tartott a munkaterápiáról. De boldogan mondta lelkészársainak azt is, hogy ilyenkor valósággal benne élt az Istentől induló és hozzá visszatérő egyetemes élet áramkörében.

Emberi-lelkészi arcvonásához az is hozzátartozik, hogy benne élt a falu közösségi életében. Érdekelte a sport, jelen volt a társasági életben. Egészségi állapotára való tekintettel gyakran kellett távol tartania magát bizonyos ételektől, de a keresztlői, lakodalmi fehér asztal mellett mégis ott volt, ifjú lelkészként még a falusi táncesteket sem kerülte el. Együtt élt gyülekezetével az élet egész területén.

Gellérd Imre egyéniségével kinőtt a mindennapi lelkészek sorából. Sajnálni tudjuk, hogy nagyszerű tehetségének még magasabb színvonalon való érvényesítéséhez nem találta meg az utat. Ő mindig másoknak akart adni, többet is adhatott volna önmagának, hogy elkerülje a töréseket. Egy kicsit egyedül volt közöttünk. Voltak, akik felnéztek rá, voltak, akik éltek belőle, voltak, akik idegenkedtek tőle, de kevesen voltak, kik baráti kezet nyújtottak feléje. Talán azért is, mert megszoktuk, hogy mindig várjunk tőle, elfogadjunk tőle, s nem gondoltunk arra, hogy talán adhatunk is neki. De ha akartunk volna is adni, nem vagyunk bizonyosak, hogy elfogadta volna.

Mikor halálára gondolunk, önkéntelenül is egy elbeszélése jut eszünkbe, s kimondjuk, hogy a végzetes pillanat előtt az ő esetében is milyen jól fogott volna egy „életmentő mese“. De így is elmondhatjuk, hogy élete egész, kerek volt. Nem azért, mert január 3-án, pontosan hatvanadik születésnapján halt meg, hanem sokkal inkább azért, amit Istentől kapott tehetségével épített hívei, tanítványai, tisztelői lelkében.

Gellérd Imre unitárius szellemi nagyjaink között helyet foglalt immár magának. Neve-élete lassan fogalomná válik számunkra, s ha múltunkról beszélni akarunk majd, nyugodtan elmondhatjuk: volt egy Gellérd Imrénk is.

Nyomtatásban megjelent munkái:

Mesék, elbeszélések, versek:

Órás Andi története. Unitárius Naptár (továbbiakban UnitNap). 1956. 78.

Amit Isten elkér, visszaadja azt. UnitNap. 1957. 109.

A csinálmány. UnitNap. 1958. 113.

Az életmentő. UnitNap. 1958. 122.

A „tizenhárom“. UnitNap. 1959. 115.

Reformálódj (vers). UnitNap. 1957. 62.

Újévi köszöntő (vers). UnitNap. 1959. 41.

Kis Mihály (tanulmány). UnitNap. 1959. 62.

Prédikációk:

„Az én Atyám munkálkodik, én is munkálkodom“. KerMagv 77. évf. (1971) 124.

Bartimeus. KerMagv 78(1972). 166.

A keresztény erkölcs. KerMagv 78(1972). 220.

Életünk értéke. KerMagv 78(1972). 224.

Jézus útja. KerMagv 79(1973). 227.

A pásztorok. KerMagv 79(1973). 229.

Rejtett kincsek. KerMagv 79(1973). 232.

A keresztény ember ismertető jegye. KerMagv 79(1973). 236.
„Ti vagytok a földnek sója.“ KerMagv 81(1975). 241.
Isten képe rajtunk és bennünk. KerMagv 82(1976). 41.
Gedeon. KerMagv 84(1978). 126.

Keresztelési ágendák:

A megváltó gyermek. KerMagv 85(1979). 73.
Imhol vagyok én és a gyermekek. KerMagv 85(1979). 74.
Mire tanít a gyermek? KerMagv 86(1979). 75.
Ki a keresztény? KerMagv 85(1979). 76.

Tanulmányok:

Az úrvacsorai agenda. KerMagv 80(1974). 140.
Keresztelési szertartásunk időszerű kérdései. KerMagv 81(1975). 31.
Kriza János prédikátori munkássága. KerMagv 81(1975). 122.
A prédikáció textusszerűsége. KerMagv 82(1976). 104.
Hogyan készül fel a lelkész az evangélium hirdetésére? KerMagv
84(1978). 19.
Dávid Ferenc mint prédikátor. KerMagv 85(1979). 145.

Kéziratban levő munkái:

Kéziratban maradt számos dolgozatai közül, melyeknek számbavétele még nem történt meg, az alábbi két ismert munkáját emeljük ki:
„Az unitárius prédikációirodalom története a 16. sz.-tól a 18. század végéig.“ 1956.
Az unitárius egyház szószéki és szertartási szolgálata a XIX. században. 1970.

SZÓSZÉK—ÚRASZTALA

BOTHA DÉNES

A TŰZ

3Móz 6, 13

Az életet befolyásoló elemek közül a tüzet veszem beszédem tárgyául. Az ókori hitrege szerint a tüzet Prométheusz lopta le az égből. Az Olimposz istenei vakmerő tette miatt ezeréves kínszenvedésre ítélték, de a tűz ittmaradt a földön, hogy különböző értékelésben mutakozzon meg hatása az élők világában.

Áldásként jelentkezik a tűz a Nap melegítő sugaraiban, amikor felmelegíti a földet, kifakasztja a csírákat, kipattantja a bimbót, kinyílasztja a virágot és megérleli a termést, gabonát, gyümölcsöt. A tűz a termékenység forrása Isten akaratából. Áldás a világitásnál. Áldás, mikor házunkat melegítjük vele. Áldás életünk elkészítésénél. Áldás mint a védelem eszköze, amikor segít a pásztornak a nyáj őrzésében, távortartva a vadakat. Áldás, amikor hajtja a motorokat, mozdonyokat, repülőgépeket. Segít a munkában. Olvasztja a kohókban az ércet és kicsapja a salakot.

Áldás, amikor utat mutat a tengerek utasainak a hajók lámpásaiban és a partok világitó tornyaiban. A repülőterek fényjelzések nélkül nem volnának használhatók. Figyelmeztető áldásként gyűjtötták fel a hegyek lármafáit elődeink, hogy figyelmeztessék a falvak lakóit az ellenség közeledésére és így a menekülésre, gyermekeik, életük megmentésére. Útmutató áldásként jelentkezett a tűz a hazát kereső népek előtt a pusztai vándorlás idején, nappal füstoszlop, éjjel lángoszlop formájában.

A kijelentés eszköze volt a tűz, mikor Isten a Hóreb hegyén a csipkebokor lángjában küldte el Mózeset népének a kiszabadítására. Az ítélet eszköze is volt, amikor Ilyés próféta a tűz segítségével tartotta meg látványos istenítéletét a Kármel hegyén.

A tűz átokként is jelentkezett, és jelen van az emberiség életében.

Mikor mint vereskakas repül fel házunkra és semmisíti meg néhány perc alatt sok évtizedes munkánk gyümölcsét. Átok, amikor puszkacsóból csap ki és életet olt. Átok, amikor ágyútorokból, bombából tör elő, és a rombolás eszközévé válik. Amikor az atom felrobbantásával indítja el a láncreakciót s pusztítja el Hirosimát, Nagaszakit s ki tudja hány városát földünknek. Átok a tűz, mikor felemészti a megtántorodó és kohóba hulló embert.

Megátkozott volt a tűz, amikor a boszorkányperekben segítségével tartották meg irtózatosszenvedések boszorkánypróbáját. Mint az átok tüze lobogott fel a máglyák ropogásában, amikor elhamvasztotta a más-képpen gondolkozókat, akik megelőzték korukat: Giordano Brunót, Husz Jánost, Servetus Mihályt és másokat. Átkozott volt, mikor a cirkusz